

ERDÉLYI ÖRMÉNY GYÖKEREK

f z e t e k

„Emlékek nélkül, népeknek híre csak árnyék...”
(Vörösmarty Mihály)

az Erdélyi Örmény Gyökerek
Kulturális Egyesület
havonta megjelenő kiadványa
XVI. évfolyam 185–186. szám
2012. július–augusztus

A Fővárosi Örmény Klub minden hónap 3. csütörtökén 17 órakor
– hívtottan és hívtatlanul – mindenkit szeretettel vár
a Budapest V., Semmelweis utca 1–3., I. emeleti Bartók terembe

---

Allelujaversek

„Alleluja (2). Istenünk, Te felénk fordulván éltetsz bennünket,
néped örvendezik benned.”* (Zs. 84,7)

Az Úr megadta, hogy megérjük az év első felét. A zoltárvers is arra figyelmeztet, hogy Isten kezdeményez, ahogyan az örmény liturgia egyik befejező imájában is mondjuk: „mert minden jó adomány és minden tökéletes ajándék felülről száll le Tőled.” (I. m. 58-59. o.)
S bár még nem ért véget az esztendő, ez nem jelenti, hogy az eddigiekért nem adhatnánk hálát. Hogyan? Nem szomorkodva, hanem örvendező szóval, szemünket Istenre szegezve, Hozzá felemelve vagy összekulcsolva kezünket.

Dr. Sasvári László

* Szent Liturgia örmény katolikus szertartás szerint, Bp. 2006. 88. o.

Lapunk az interneten: a www.magyarormeny.hu honlapon is olvasható.
Elektronikus levélcímünk (e-mail): magyar.ormeny@t-online.hu

Béres L. Attila

Kolozsvári kiváló mesterek egy mesterműben

A hónap harmadik csütörtökén az erdélyi örmény gyökerűek mindig együtt ünnepelnek. Magukat, egymást, a találkozást. A Fővárosi Örmény Klubban a hagyományok ápolása mellett alkalomról alkalomra a szervezők nagy gondot fordítanak arra, hogy különleges, egyedi élményekkel, valamint a vendégekhez igazodó igényes programokkal lepjék meg a látogatókat a Magyarok Háza Bartók termében. A júniusi klubmunkáról szóló beszámoló elejére kíváncsok, hogy bár azon a napon is rekordokat döntött a hőség, szép számmal gyűltünk össze a rendező, Budapest Főváros II. kerületi Örmény Önkormányzat, valamint az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület elnökének, *dr. Issekutz Saroltának* a meghívására. Nagy taps köszöntötte a kolozsvári vendég előadót, *Murádin Jenő* művészettörténészt.

A *Kolozsvár képzőművészete* című könyv születéséről megtudtuk, hogy a 250 színes és fekete-fehér képpel illusztrált vaskos kiadvány *Murádin Jenő* munkásságának összegző műve. A szerző célja az volt, hogy egy olyan könyvet adjon az olvasó kezébe, ami Kolozsvár központúsággal, de az egész Erdélyre kiterjedően mutatja be a XIX. és XX. századi művészet fejlődéstörténetét. Felhívta a figyelmünket arra is, hogy a mai maradék Ma-

Murádin Jenő

gyarországnál tízezer négyzetkilométerrel nagyobb elcsatolt területen ma is jelentős a művészet, és a magyar művészettörténetben szinte nincs olyan művészeti terület, amely valamilyen módon ne kötődne az erdélyi magyar elszakadt területekhez. Ezért nem lehet magyar művészettörténetet a kolozsvári, erdélyi művészek nélkül írni. Megtudtuk azt is, hogy a műben megjelent alkotások egy része pincében fekszik, (van, amelyik ötven év óta), és csak nagy ritkán láthatunk

egy-egy képet, szobrot közülük, mert nem lehet bemutatni, amíg a restaurátorok kezébe nem veszik. Miután megismertük a könyv születésének körülményeit, vetített képeken láthattuk a könyvben szereplő alkotásokat. (A számítógépes problémát egyedi módon oldotta meg *Balogh Jenő*.) Egy-egy vetített képhez kedves történetet is hallottunk a könyvben szereplő festőkről, szobrászokról, építészekről. Többek között Szervátiusz Tiborról is, akinek lánya, a klubesten

köztünk lévő *Enikő*, nagy tapsot kapott. (Az előadás szerkesztett változatát a 4-5. oldalon adjuk közre.) A könyvtervet készítő *Kopacz Attila*, az ARTprinter Könyvkiadó vezetője, sepsiszentgyörgyi nyomdatulajdonos a tipográfiai szabályok betartásának tulajdonította a gyönyörű, igényesen kivitelezett könyvet. A nyomdász szakma kiváló mestere szerint a tartalom megérdemelte ezt a szépséget.

A Fővárosi Örmény Klub júniusi közönsége

Végül Murádin Jenőtől választ kaptunk arra a kérdésre is, hogy Erdély művészei közül kik mentek külföldre a Ceaușescu-éra alatt, illetve azt követően, – valamint milyen művészi pályát futottak be távozásuk után.

A klubdélután második részében *Benczédi József* kisfilmje mutatta be

A szerző dedikálja a *Kolozsvár képzőművészete* című könyvét, mellette *Kopacz Attila*

az örmény származású, fiatalon elhunyt Darkó László festőművészt. A portréfilm elkészítésében szerepet vállalt Murádin Jenő is. Művészettörténészek szóaltak meg, egykori pályatársai emlékeztek vissza Darkó Lászlóra, aki restaurátorként feltárta a tordai Szent Mihály templom középkori falképeit is. (Darkó László életéről, munkásságáról szóló írásunk a füzetek 2010. évi októberi számában jelent meg.)

A filmvetítést követően a klub háziasszonya, *dr. Issekutz Sarolta* az *Erdélyi örmény könyha, fűszerezve* című könyvvel köszönte meg Murádin Jenőnek az előadást, aki asztalhoz ült, és dedikálta a *Kolozsvár művészete* című könyvét. Zárásként a klubdélután háziasszonya ismertette a nyári programokat, majd süteményekkel és üdítő vízzel vendégelte meg a rendezvény résztvevőit.

Könyvbemutató

Kolozsvár képzőművészetéről

Nagy múltú színház- és zenekultúrájának több rétegű föltárása mellett a kutatásnak mindig kevesebb fénye esett Kolozsvár képzőművészetére.

Az a város, mely Márton és György, a Kolozsvári testvérek 14. századi sárkányölő Szent György szobrát adta az európai művészetnek, csak széles ívű történelmi korszakaiból néhány kimagasló műalkotása nyomán kapott nagyobb figyelmet. Az alkotói munkálkodásnak természetes és törvényszerű módon ingadozó folyamata – máig vezető teljességében – kibogozatlan és megíratlan maradt. Hangsúlyosan vonatkozik ez a 19–20. századra. E témában született írások, esetenként magvas tanulmányok, egy-egy szeletét világosították meg a hosszú történelmi korszak, a két évszázad művészi megnyilatkozásainak. Közöttük hiányzott az összefűző kapocs, a kötőanyag, amely a folyamatok és jelenségek egymásutánjában a teljes rálátást biztosította volna.

Erre tett kísérletet ez a könyv.

Sokáig érlelt vállalkozás, mely a föltornyosodó nehézségek tudatában próbál fölépíteni egy modellt, megalkotni egy hitelesnek érzett szintézist.

A korszakolás, az írás szerkezetét alapvetően meghatározó periodizáció ugyanakkor, önként adódóan a történelmi vízvonalstókhoz igazodott. Így a 19. század ez esetben sem zárul le dátumszerűen a századvéggel, hanem – éppúgy, mint újabb történelemfilozófiai megközelítésekben – az ancien regime eltűnéséig, az első világháborúból adódó történelmi átrendeződésig tart. Ezt a kultúrtörténelmi folyamatok logikus egysege is igazolja. Ami a 20. századot il-

leti, a két háború közötti korszak önálló, öntörvényű fejezetként épül be a könyvbe, éppúgy, mint az 1945-től a diktatúra bukásáig, 1989-ig terjedő időszak.

E könyv Kolozsvár képzőművészetét nemzeti többszámúságában közelíti meg. Míg az első világháború előtt a román művészet csak hatásokban, egyházi áttételekben jelentkezett, az azt követő időkben, súlya és hangja erőteljesebb lett. Ez elsődlegesen a kolozsvári képzőművészeti főiskola működéséhez kapcsolható (annak mindkét korszakában), s nem különben az egyházi megrendelésekhez és központi állami támogatáshoz.

Kolozsvár képzőművészetének változó értékbeli színvonala mindig is összefüggött az elvándorlás jelenségével.

A 19. század első felében, a biedermeier kor művészei közül csak kevesen telepedtek meg végleg a városban. Barabás Miklós és a pályakezdése lelegején álló Székely Bertalan a pesti művészeti életben találta meg végleges helyét, Szathmári Pap Károly a román fővárosban, Bukarestben teremtett magának egzisztenciát.

Szathmári Pap Károly: Városképi veduta

Elvándoroltak a Vastagh művészcsalád kolozsvári kötődésű tagjai, a századforduló konjunktúrájában a világvárossá fejlődött Budapest vonzotta el Stein Jánost, Veress Zoltánt, Kozma Erzsébetet és pályája nagy részén Kolozsvári-Szeszák Ferencet.

Újraindult ez az elvándorlás a húszadik század derekán, de már egészen más okok miatt és más körülmények között, a diktatúra szorításában.

Megrendítő a névsor, amely csupán a Kolozsvárról távozottak számbavételével mutatja föl a 20. század talán legnagyobb kelet-európai művész-exodusát. A legsúlyosabb veszteséget a magyar közösség szenvedte meg, elviselhetetlennek érezve a már említett kettős elnyomást, az anyagi nyomorúságot s nem utolsósorban az alkotói szabadság és érvényesítés korlátait.

A névsor a Ceaușescu-korszak idejére terjed ki. Balaskó Nándor szobrász (Portugália, 1970), Szervátiusz Tibor szobrász (Magyarország [a továbbiakban MO], 1976), Veress József szobrász (NSZK, 1977. k.), Szervátiusz Jenő szobrász (MO, 1977), Nuridsány Éva festő, akvarellista (MO, 1982), Tóth László festő (NSZK, 1984), T. Szűcs Ilona festő (NSZK, 1984), Pallós Sch. Jutta festő, grafikus (NSZK, 1986), Árkossy István festő, gra-

Josef Hofreit: Kolozsvár Főtere a 19. század elején

fikus (MO, 1987), Benczédi Ilona szobrász, keramikus (Svédország, 1987), Nagy Anna festő (Görögország, 1987), Ruzs Livia festő, illusztrátor (MO, 1987), Bardócz Lajos grafikus (MO, 1988), Kádár Tibor festő (MO, 1988), Tirmován Ari-Vid szobrász (MO, 1988), Adorjáni Endre szobrász (MO, 1989).

Mindezek mellett, a diktatúra szürke évtizedeit is ide értve, Kolozsvár mindvégig megtartotta Erdély képzőművészetében irányadó és hangadó szerepét.

Kolozsvár volt a művészeti szervezkedések ösztönzője, az összerdélyi kiállítások egyedüli helyszíne. Itt alakult meg az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság, a Barabás Miklós Céh, az Astra védnöksége alatt itt szervezték meg a román alkotók seregszemléjét.

Kolozsvár iskolaváros jellegét gazdagították képzőművészeti főiskolái. E városban épült meg, Kós Károly terve nyomán, az erdélyi részek korszerű Múcsarnoka, mely páratlanul gazdag kiállítás sorozatával foglalta össze a korszak alkotásainak legjavát.

Úgy íródott ez a könyv, szándékom szerint, hogy Kolozsvár művészete az erdélyi művészet egészére is rálátást kínáljon.

Egy több mint 300 oldalas kiadvány kapcsán mindezekről szólva, csak arra nyílik lehetőség, hogy a különböző korszakok fontosabb művészeti alkotásait vetített képekben bemutassam. Ezt egészíti ki, a részből az egészre való következtetés elvén haladva, egy életrajzi rövidfilm bemutatása, a kolozsvári Darkó László pályájáról. A magyarörmény származású Darkó László multhatatlan érdeme volt, hogy restaurátorként 1956–57-ben föltárta a kolozsvári Szent Mihály templom középkori falképeit.

Murádin Jenő
(A Föv. Örmény Klubban 2012. VI. 21-ei előadás szerkesztett változata. Előzmény a Füzetek májusi számában.)

Bálint Tibor a PIM-ben

Bálint Tiborra emlékezett 2012. május 29-én, Budapesten, a Petőfi Irodalmi Múzeumban (a Magyar Írószövetség Arany János Alapítványának támogatásával) a BTBT (Bálint Tibor Baráti Társaság), valamint az írók kedvelő közönség. A családias, oldott légkörben lefolyt kerekasztal beszélgetés és az azt követő kötetlenebb társalgás minden bizonynyal kellemes pillanatokat szerzett a mintegy száz résztvevőnek. *Bevezetőt mondott: Szócs Géza* kultúráért felelős államtitkár. *A kerekasztal beszélgetés résztvevői voltak: Egyed Emese* irodalomtörténész, a Bálint Tibor Baráti Társaság elnöke, **Bertha Zoltán** irodalomtörténész és **Bán Attila**, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem hallgatója, valamint **Antall István** irodalmi szerkesztő, aki a beszélgetést vezette. *Bálint Tibor írásaiból felol-*

vasott: Széman E. Rózsa versmondó. *Az est háziasszonya Havas Judit* előadóművész volt. A beszélgetés előtt Egyed Emese bejelentette a *Bálint Tibor Tanulmányi Ösztöndíj* alapítását, melyet évi 180.000 Ft értékben egy tehetséges, de nehezebb anyagi körülmények között élő diáknak ítél majd oda a Nyilas Misi Tehetségátmogató Egyesület kuratóriuma.

A rendezvényről több beszámoló is született, itt olvashatnak néhányat: Az író, aki értett a kisemberek nyelvén (mno.hu), Kolozsvár-látó – Bálint Tiborra emlékeztek (kultura.hu), Szíve és szeme mindig nyitva volt – Bálint Tibor-emlékest (irodalmijelen.hu), Bálint Tibor emlékévé (eirodalom.ro)

Képeket a rendezvényről az alábbi hivatkozáson tekinthetnek meg: Finta Edit képei, Forrás: www.balinttibor.com

Szíve és szeme mindig nyitva volt – Bálint Tibor-emlékest

Az erdélyi irodalom egyik legszínesebb, legizgalmasabb alakjának emlékéért felidézendő szervezett konferenciát a kolozsvári íróról elnevezett Bálint Tibor Baráti Társaság.

A Petőfi Irodalmi Múzeumban az estet **Szócs Géza**, kultúráért felelős államtitkár nyitotta meg, a kerekasztal-beszélgetést **Antall István**, a Magyar Rádió irodalmi szerkesztője vezette. **Bertha Zoltán** irodalomtörténész, a **Bálint Tiborról** szóló monográfia írója derűs nosztalgiaival és a szakember pontos ismereteivel emlékezett vissza az író elragadó személyiségére.

(Fotó: www.balinttibor.com)

A Forrás-nemzedékhez tartozó Bálint a külváros autentikus realizmusát bájos, szürreális elemekkel ötvözte – fejtette ki Bertha, és munkásságát többek között Mándy Ivánéhoz hasonlította. Ahogyan Mándy felvillantotta Budapest sokarcú forgatagát, úgy Bálint Tibor is igyekezett megragadni Kolozsvár ízét, hangulatát. A hatvanas évek Kolozsvárjának életérzése,

a kiskocsmák és munkástelepek világa elevenedik meg például a *Bábel toronyháza* és a *Zokogó majom* című regényeiben. Bertha szabatosan körülírta Bálint jellegzetes témáit: a kisemberek ábrázolójának, a kolozsvári magyarság groteszk, abszurd, mégis valós helyzetét rögzítő írónak nevezte.

A megidézett író az urbánus erdélyi irodalomnak ha nem is megteremtője, de az egyik legkiemelkedőbb alakja volt. Mindemellett a filozofikus magasságok sem hiányoztak nála. „Alulnézetből indul, s mintegy tölcserként szélesednek ki a történetei, nem egyszer biblikus és mitologikus távlatokig.” **Egyed Emese**, a beszélgetésben részt vevő másik irodalomtörténész kiemelte Bálint Tibornak a *Napsugár* című gyereklapnál végzett munkásságát. Rámutatott rendkívül jó mesélőtehetségére, mellyel sokakat magával ragadott, gyerekeket, felnőtteket egyaránt. Egyed Emese Mikszáth és Krúdy prózavilágát érzi visszaköszönni az írásaiban. Szócs Géza abban látja Bálint Tibor egyik titkát, hogy képes volt „hangyaméretű mikroeseményt” rögzíteni úgy, hogy a szé-

les horizont távlatra sem esett ki látószögéből. Hangsúlyozta, hogy ez a jó értelemben vett gyermeki lelkiület elengedhetetlen volt ehhez a zseniális látásmódhoz. Antall István röviden, velősen összegezte Bálint egyik vitathatatlan érdemét, mégpedig azt, hogy a lumpenvilágot, a sokszor üresnek, sivárnak vélt külvárosi életet emelte fel az irodalomba.

Egyed Emese szerint nem csak a szituációk, hanem elsősorban az emberi történetek érdekelték Bálintot, leginkább az emberek arcát és lelkét kereste és rögzítette műveiben. Antropológiai gyűjtéseket végzett, szeretett emberek között időzni, beszélgetni velük, ezért ismerte úgy az emberi természetet, mint kevesen az írók közül. Soha sem zárkózott el írói magányba, szíve és szeme mindig nyitva volt, és figyelte a környezetében élőket.

Az est végén Antall István tette fel a játékos kérdést: ha betoppanna most ide Bálint Tibor, vajon mit mondana? Szócs Géza frapánsan válaszolt: „Valószínűleg szétnézne, és csak annyit mondana: te jó ég, hova kerültem?”

Csepcsányi Éva

Bánffy György síremlékének avatása

Felavatták a Pesthidegkúti Polgári Körök Szövetsége örökös tiszteletbeli elnökének, **Bánffy György** Kossuthdíjas és Jászai Mari díjas színművész síremlékét a Farkasréti temetőben.

Születésnapján, 2012. június 19-én volt **Bánffy György** örökös tiszteletbeli elnökünk síremlékének avatása és megadása családi és szűk meghívotti körben a Farkasréti Temetőben. A síremlék nagyon szép, visszaadja Gyurka bátyánk egyéniségét.

Jablonkay Gábor,
a Pesthidegkúti Polgári Körök Szövetségének elnöke
(Hidegkúti Kilátó 2012. jún. 25.)

Világosító Szent Gergely ünnepe Zuglóban

A rendezvényt Záru gné Tancsin Katalin a Zuglói Örmény Önkormányzat elnöke nyitotta meg

Avedikián Viktória énekművész

Zsigmond Benedek armenológus

Puskás Eszter énekművész és együttese

A 2012. június 8-án, pénteken tartott Világosító Szent Gergely ünnepi megemlékezés résztvevői a Zuglói Kisebbségek Házában

Ízek utcája a II. kerületben

Kígyózó sorok az Örmény sátonnál

A 300 adag étel mind elfogyott

Az idén is nagy sikert aratott *Ízek utcája* nemzetiségi ételköstölő, 2012. június 16-án a Millenárison ismét kígyózó sor állt már 12 óra előtt az Örmény sátonnál, hogy megkóstolhassák az örmény piláfot és az örmény salátát. Közel 300 adagot osztottunk szét. A Bp. Főváros II. kerületi Örmény Önkormányzat ismét kitett magáért. *M*

A stáb: (jobbról) Tabeira Sergio szakács, dr. Issekutz Sarolta elnök és Halász Antal

Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület közleménye

Az Egyesület 2012. május 14-én tartott taggyűlésén többek között módosította Alapszabályát és felemelte a tagdíjat az alábbiak szerint: évente két részletben fizetendő – április 15-ig és szeptember 15-ig : aktív dolgozó magánszemélynek évi 3.000 Ft, nyugdíjasnak és diákoknak évi 2.000 Ft, pártoló tagnak évi 5.000 Ft. A fizetendő tagdíjakban benne foglaltatik az Erdélyi Örmény Gyökerek füzetek ingyenes átvétele is.

Tájékoztatjuk a tagságot, hogy *új belépési nyilatkozatot* kell minden tagnak kitöltenie a tagnyilvántartás pontosítása céljából. Ezzel egyidejűleg az éves tagdíjat is be kell fizetni. Kérjük az egyesületi tagokat, hogy lehetőség szerint a Fővárosi Örmény Klub rendezvényei előtt, vagy után szíveskedjenek a fenti szükséges lépéseket megtenni.

Elnökség

Szász Ávéd Rózsa

Civitas Armenorum Transylvaniae

Vásárhelyi Örmény Kaleidoszkóp – az örmény kultúra szegmentumait mutatja be, a MÖMKE hagyományos rendezvénye. Május 15-én a „Civitas Armenorum Transylvaniae” – Örmény Kaleidoszkóp III. c. rendezvényen dr. Puskás Attila MÖMKE elnök köszöntötte az est vendégekét, a meghívott vendégeket, a megjelenteket és azokat, akik a program megvalósításában részt vállaltak.

„Az erdélyi örményeknek a polgári társadalomra gyakorolt hatását vizsgáljuk a polgári divat, az 500 éves örmény könyvnyomtatás, az erdélyi örmény építészet kapcsán” – fogalmazta meg a rendezvény alap gondolatát. A fővédnök, Lokodi Edit Emőke, Maros megyei tanácselnök köszöntő szavaival kiemelte a rendezvény fontosságát, megjelölve egy következő – a IV.-ik Örmény Kaleidoszkóp lehetséges témáját, amely szerinte az örmény ötvösművészetről kellene szóljon. A rendezvényen jelen volt Frunda György szenátor, marosvásárhelyi polgármesterjelölt, akinek köszöntője a híres erdélyi tolerancia megidézésén túl az „elvesztett nemzetiségek” (szászok, örmények, magyarok) érzékelhető hiányát taglalta. A politikai méltányolta az erdélyi örmények példás hagyományörző törekvéseit, kulturális értékeik megóvása-ápolása érdekében tett óriási erőfeszítéseit.

A marosvásárhelyi szecesszió fellegvárának, a Kultúrpalotának a kistermét birtokba vevő nagyszámú közönséget az „Örmény ládafiá”-ból elővarázsolt alkotások fogadták. A színpadon polgári környezetben életre kelt próbábbak tü-

kör előtt illegették magukat, összesűgtek a zongorahajlatban, mozgásba lendültek. A ruhákon előbukkanó örmény jelleg meghatározva az alkotások sajátosságát.

A kiállított ruhák magalkotója Simó Júlia, aki ifjúkori textília és divat iránti szeretetét férjével, Kalamár György színművésszel közösen alapított családi vállalkozásban ma már megvalósulni látja. Az életpálya módosítás (építész - divattervező) sok tanulással, vesződéssel járt, mégis úgy érzi, hogy elérte célját: sikerült a hagyományos népviseletet és díszítő motívumait átmenteni a mindennapok divatjába. Alkotásai nem a népi viselet feltámasztására tett kísérlet, hanem viselhető üde színfolt a XXI. századi divatban. A remek színpadképben az örmény zene, az örményországi ismertető filmvetítés tette bensőségesé a hangulatot. A látogatók között örmény ihletésű ruhában megjelenő, mindenkivel elbeszélgető Kalamár György szerint: „2600 km távolságban olyan ember közelséggel találkoztam, amely Európában ma már nem lelhető fel”.

Biluska Annamária színművész kötetlen, frappáns műsorvezetése, Baricz Emőke zongorakíséretében, Aszalos Enikő előadásában elhangzó örmény énekek, Komitas szerzemények a rendezvény következő, „Az örmény könyv Erdélyben” témához vezették a hallgatóságot.

Dr. Puskás Attila az örmény könyvnyomtatást megelőző abc megalkotásától az írásbeliség létrejöttén át a korabeli Velencébe kalauzolt, ahol Marco

Ziani dozse 1253-ban engedélyezi az örmények letelepedését, akik hamarosan a város megbecsült polgáraivá válnak. Itália 1469-ben az európai könyvnyomtatás központjának számít, ahol Firenzében és Milánóban vallási és irodalmi műveket, míg Rómában és Velencében többnyire filozófiai és jogi tárgyú könyveket nyomtatnak. Az örmények 1512-ben nyomtatják itt az első könyvet. A Serenissima megbecsülése jeléül átengedi az örményeknek a városhoz tartozó Szt. Lázár szigetet. Az itt letelepedő örmény szerzetesek a benedekrendi „Ora et labora” alapján szervezik életüket: írással, olvasással, imádkozással, tanítással terjesztik az örmény kultúrát. A Szt. Lázár szigeten 1796-tól örmény nyomdát működtetnek. Mechitar apát – a rend alapítója – szerkesztésében készült az 1733-ban nyomtatott örmény Biblia, melynek több példánya az erdélyi örmény egyházi könyvgyűjteményben is megtalálható.

A könyvnyomtatással szoros összefüggésben álló betűmetszés kiváló művelője Misztófalusi Kiss Miklós élettörténetét Kuti Márta tárta fel. Az igényes betűmetszés elsajátításáért Hollandia nyomdáiban tanuló Kiss Miklós alakja elevenedik meg, aki Amszterdamban nyomdát alapít, és nekilát egy magyar nyelvű Biblia nyomtatásához. Nyomdája és betűöntődjének híre hamarosan eljut az amszterdami örmény kereskedő kolóniához is. Örmény egyházi vezetők (Voszkan és T. Vanandeci püspök) megbízására örmény betűket vés, melyek az első örmény nyelvű nyomtatott Biblia és szertartáskönyv nyomtatásához az alapot jelentették. A XVIII. század elején ezek a betűk a mechitarista szerzetesek Szt. Lázár szigeti nyomdá-

jába kerülnek; így kapcsolódott össze a nyomdatörténet legnagyobb betűművészei közé sorolt, erdélyi származású Misztófalusi Kiss Miklós munkássága az örmény könyvnyomtatással.

Köllő Miklós műépítész Gyergyószentmiklós várossá válásának folyamatát mutatta be. A „szeg”-ek (Alszegefelszeg-Középszeg) építésrendszeren alapuló, „vetéskert”-el határolt, körberkerített székely település fejlődését és a központ kialakulását az örmény kereskedők megjelenése és telephatáron túli megtelepedése, a tiltó rendeletek feloldása utáni telekvásárlása kedvezően befolyásolta. Az örmények által lakott ún. felső piactér lakóházai > funkcionálisan és homlokzatilag Szamosújvár leképzésére utalnak. A kedvező folyamatot (1870) megakasztja a vámháborúk ideje, ami a tehetős örmény családokat átköltözködtetésre, az Alföld felé mozdítja. Ugyanakkor a vasútfejlesztéssel, folyami tutajozással bővülő kereskedelem a piactér alsó szakaszára összpontosítja a telepközpontot, megváltoztatva eredeti arculatát. A városiasodás jelei az 1907-es esztendőre esnek, majd a trianoni nem kívánt események megzavarják a város régi arculatát.

Mára jelentős eredmény, hogy a városvezetők és a szakemberek összefogásával, meglévő dokumentumok alapján a házfelújítási munkálatoknak sikerült irányt szabni, az épített örökség megóvásával az örmény templom körüli örmény jellegű lakóházak arculatát megtartani.

A komoly érdeklődést kiváltó rendezvény a látvány és a hallottak bővületében élénk társalgással, családias hangulatú vörös bor kortyolással és marlenka kóstolással ért véget.

Magyar állami elismerés Tellmann Jenőnek

Tellmann Jenő, a Báthory István Elméleti Líceum nyugalmazott fizikatanára személyében erdélyi magyar pedagógust tüntettek ki tegnap Eötvös József-díjjal. Az életműdíjat az idei pedagógusnap alkalmából ítelték oda a természettudományok jeles képviselőjének, de mivel egészségügyi állapota miatt nem lehetett ott a budapesti díjkiosztó ünnepségen, ezért tegnap Kolozsváron vehette át az elismerést Füzes Oszkártól, Magyarország romániai nagykövétől. – Csak azt tettem, amit pedagógusként, tanárként tennem kellett: szerettem azokat a diákokat, akiket a sors hozzám rendelt – mondta szerénykedve köszönőbeszédében a kitüntetett, aki úgy hiszi, a fizika iránti szerelmét olvashatták ki arcából tanítványai. Az Eötvös József-díj a magyar oktatási miniszter által adományozott kitüntetés a kiemelkedő oktató-nevelő munkát végző pedagógusok számára.

A kitüntetett egykori tanítványa, Tőkés László EP-képviselő az Eötvös József-díj társalapítójaként elmondta: Füzes Oszkár jelenléte utal a díj súlyára és fontosságára. Az egykori püspök a találatok példázatára hivatkozva az ajándékozóról és a megajándékozásról érkezett. Elmondta: Tellmann Jenő jól sáfárkodott a találatokkal, nem rejtette el azokat, így megajándékozott és ajándékozó minőségében is ki tudott teljesedni. Tőkés hangsúlyozta: Tellmann Jenő eszményi tanár-típus, hiszen kincseit nem rejtje el, hanem kamatoztatja azokat.

A Báthory-líceum reneszánsz együttesének műsorát követően Szilágyi Máttyás főkonzul arról beszélt, hogy sok esetben a magyar közösség megmentője, mozgatórugója a pedagógus. – A kiváló erdélyi magyar pedagógus elkötelezettségét, szakmai munkáját ismertük el ezzel az életműdíj-

jal – mondta Szilágyi Máttyás. – Tellmann Jenő nagyon sok generációra volt hatással, fizikaórái már-már legendásak, nyugdíjba vonulásáig elhivatottsággal nevelte tanítványait. Az erdélyi magyar természettudományra gyakorolt hatása ma is kiemelkedő – tette hozzá a főkonzul.

Bodó Attila levelét – az ő kezdeményezésére alapították az Eötvös József-díjat – Laskay Adrienne nyugalmazott karnagy olvasta fel. – Mindannyiunknak vannak szép emlékei, de azok a kiemelkedőek,

amelyek nyomot hagynak bennünk, és a Tellmann Jenőhöz fűződő emlékek ilyenek. Tellmann tanár úr az önmagával szemben igényes ember példája. Felmutatjuk őt, hogy mások számára is követendő példaként szolgáljon – állt a kolozsvári díjátadásra íródott levélben.

– Engedjék meg, hogy legalább gondolatban magamhoz szorítsak mindenkiket – szölt az egybegyűltekhez kissé meghatódottan az ünnepelel, aki a sok magaslató beszéd hallatán viccesen megjegyezte: egy pillanatig azt hitte, hogy egy más-

fajta ceremóniának a főszereplője. – Nekem nem volt olyan iskolám, ahol csak tanár voltam, a hivatalos pedagógusi státus mellett kicsit mindig tanítványként okultam. És egy percig sem hiszem azt, hogy amit tanárként elértem, sikerülhetett volna a kollégáim nélkül. Ezért hálás szívvel gondolok mindazokra, akik segítettek abban, hogy szerelmes legyek a fizikába – mondott köszönetet a kitüntetett.

B. É.

(Szabadság, 2012. június 15.)

Vélemény

Ember az embertelenségben: Tellmann József

Tellmann József (1893–1956). A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen kitűnővel végzett matematikai tanulmányai után a matematika tanszéken dolgozott. Az első világháborúban az orosz és az olasz hadszíntéren harcolt. Súlyos sebet kapott, emiatt 25%-os rokkantként szerelt le 1918-ban. Kitüntetései (Signum laudis, kétszer kisézüst és bronz vitézségi érem) is bizonyítják, hogy katonaként és parancsnokként egyaránt megállta a helyét. Embersége a nehéz helyzetekben sem hagyta cserben. Századában egy Jehova tanúja is volt, aki megtagadta a fegyverviselést. Ezért át kellett volna adnia őt a haditörvényszéknek. Tellmann József ehelyett átvette és cipelte az illető puskáját, így módon mentve meg őt a meggyőződése miatt rá váró halálos ítélettől.

A két világháború között számvevőként dolgozott Szamosújvárt, és közben a Szamos tükre című lapot szerkesztette. 1943-ban, a második világháború ide-

jén tartalékos főhadnagyként mozgósították. 1944-ben, a zsidók deportálásakor 15 személyt mentett ki a gettóból, és rejtett el. Ekkor összehívta családját, ismertette tetteinek lehetséges következményeit. Valamennyien ellenvetés nélkül támogatták őt. Bátorságára jellemző volt az is, amit 1944 szeptemberében cselekedett. Egy repülőtéren találat ért egy lőszeres szerelvényt. Életével mit sem törődve, a fel nem robbant kocsikat lecsatolta a szerelvényről és elvontatta, s így elhárította a környék pusztulását.

A háború után a megmentett személyek hálójukat fejezték ki. 1999-ben az izraeli Yad Vashem, a náci vézskorszak vértanúinak és hőseinek emlékéért ápoló intézet Tellmann Józsefet a „Becsületes az emberek között” címmel illette, tiszteletére szertartással emlékezett, nevét pedig megörökítette az intézet emlékfalán.

Asztalos Lajos

(Szabadság, 2002. aug. 19.)

Riti József Attila

Örmény hagyományörzés Világosító Szent Gergely napján

*A rendszerváltás után kezdték el nyíltan ünnepelni
legnagyobb szentjüket*

Világosító Szent Gergelyre, az örmények és magyarörmények legnagyobb szentjére emlékeztek szombaton, Szamosújváron, az örmény katolikus püspökség székhelyén. A Kolozs megyei kisvárosban, amelyet az erdélyi örmények legfontosabb központjának tartanak, a hagyományörzés jegyében több kulturális eseményre várták az érdeklődőket. Világosító Szent Gergely búcsúját nyíltan a rendszerváltás után kezdték el ünnepelni Szamosújváron. Évről-évre egyre nagyobb népszerűségnek örvend az ünnepség, s egyre többen látogatnak el szülővárosukba azért, hogy találkozhassanak régi ismerőseikkel, és felelevenítsék a már majdnem feledébe merült emlékeket. A rendezvény örmény népviseletbe öltözött lányok felvonulásával kezdődött, majd szent misével folytatódott. Újabb helytörténeti kötetet mutattak be, illetve két kiállítást is megnyitottak. Megismerkedhettek továbbá az örmény ízekkel, nem utolsósorban az örmény muzsikával is.

A hagyományokhoz híven idén is megtelt szombaton délelőtt a szamosújvári örmény-katolikus székesegyház az örmények és magyarörmények nagy ünnepén, Világosító Szent Gergely napján. A misét örmény viseletbe öltözött lányok és asszonyok felvonulása előzte meg: a résztvevők a helyi örmény-katolikus plébániáról indultak a székesegyház felé.

A Szakács Endre helybéli örmény-katolikus plébános által celebrált misét megtisztelte jelenlétével dr. Jakubinyi György római-katolikus érsek és örmény apostoli kormányzó, Datev Hagopian, a romániai ortodox örmény egyház vezetője, Hamlet Gasparian, bukaresti örmény nagykövete, Varujan Vosganian szenátor, a Romániai Örmény Egyesület elnöke, Varujan Pambuccian, romániai örmény parlamenti képviselő, Horea Uioreanu a Kolozs megyei tanács elnöke és Vákár István a Kolozs megyei tanács alelnöke.

A Világosító Szent Gergely-napi búcsúra az ország és a világ minden szegletéből érkeztek vendégek. Megértek egy padban japánok, örmények, magyarörmények és románok egyaránt. A misét követően az egybegyűltek átvonultak a plébánia udvarára, ahol bemutatták Szongott Kristóf *Szamosújvár szabad királyi város* című könyvének román nyelvű fordítását. Az említett könyvet Andreea Ghiță fordította román nyelvre. Szongott Kristóf művét Varujan Vosganian, Andreea Ghiță és Lucian Năstăsă történész méltatták.

A könyvbemutató végeztével a plébánia pincéjében mindenkit megvendégeltek a szervezők hagyományos örmény ünnepi étellel: hurutos levest tálaltak fel a megéhezt résztvevőknek.

Délután a képzőművészet és a hagyományörzés jegyében folytatódott az ünnepi program az örmény közösségi házban. Két kiállítást is megnyitottak ebből az alkalom-

ból: egyrészt Azaduhi Varduca Horenian szamosújvári születésű, Kolozsváron élő művész mintegy két-tucatnyi munkáját tekinthették meg az érdeklődők, másrészt pedig megcsodálhatták azokat az olajfestményeket, amelyek az örmény múlt és az örmény szentek (pl. Szent Gergely, Szent Hripszimé stb.) hagyományaihoz kötődnek. Mindkét tárlat megnyitásának felvezetéseként Varujan Vosganian szenátor röviden méltatta az örmény népcsoport képességeit. Elhangzott: nem csak kitűnő kereskedelmi érzéssel megáldott emberek, de a tudományok terén is otthonosan mozognak, soraikban kiemelkedő művészeket (festőket, zenészeket stb.), iskolaalapítókat (pl. Ana Aslan) találunk, olyan személyiségeket, akik a romániai kulturális életet is jelentős mértékben gazdagították. A szenátor arra is felhívta a figyelmet: a genocídiumról szóló diskurzusnak még mindig nincs vége.

Azaduhi Varduca Horenian kiállított munkáit elsőként dr. Negoită Lăptoiu egyetemi professzor méltatta, a vizualitás örömforrásaként értékelve a szemet és szívet egyaránt gyönyörködtető alkotásokat. A multikulturalitás és többnyelvűség jegyében lapunk munkatársa, Sándor Boglárka Ágnes magyarul hívta fel a figyelmet a képekből áradó derűre, melegségre, ember- és Istenszeretetre, kiemelve a művész családi háttéréből, örmény származásából adó-

Világosító Szent Gergely az örmények és magyarörmények legnagyobb szentje. Szent Gergely az örményországi Ararat tartományban született 240-ben. Nemesi családból származott, de mivel keresztény dajka nevelte még gyerekkorában megkeresztelték. Cézareában pappá szentelték, majd csatlakozott III. Tiridat király kíséretéhez, de mivel megtagadta a pogány istenek tiszteletét megkínózták, és tizenöt éven át raboskodott. Amikor a király súlyosan megbetegedett Szent Gergely meggyógyította. III. Tiridat király hálából megkeresztelkedett, és 301-ben államvallássá nyilvánította a kereszténységet. Az örmény apostol szerepe lett az örmények megtérítése. Előnevét onnan kapta, hogy ő világosította meg az Evangéliummal az örmény népet.

dó súlyos örökséget, amely azonban a képzőművészeti érzékenység révén megtalálja a maga feloldási lehetőségeit. A művész második alkalommal jelentkezett egyéni tárlattal szülővárosában, a képeken számos olyan gyerekkori helyszínt örökítve meg, amelyek ma már csak az emlékezetben léteznek.

Egy kis örmény muzsika után (Djivan Gasparian és Alexander Harutunian műveiből a kolozsvári S. Toduță Zenelice-

um két diákja, Comelius Zirbo – cselló – és Herdlicska Tibor – zongora – adott elő) az örmény örökséget bemutató kiállítást ajánlotta mindenki figyelmébe Pál Emese művészettörténész. A képeken jórészt az örmény szentek életének kiemelkedő epizódjai követhetők nyomon, a kiállítók mindegyiket bőséges magyarázattal látták el román és magyar nyelven, így valóban megérthetővé válik az örmény történelem néhány jelentős mozzanata. (*Szabadság*, 2012. június 25.)

Mindenkit elbűvölt a népviseletbe öltözött lányok felvonulása – Fotó: Riti József Attila

Köszönő szavak

Nagyon szép ünnepe volt az örmény katolikus híveknek és barátainak a szamosújvári búcsú alkalmával.

A vendéglátó közösség kifogástalanul megszervezte az ünnepet, és kiszolgálta a több száz fős vendégsereget. Őszinte szeretettel és tisztelettel fogadták a Budapestről, Csíkszeredából, Erzsébetvárosból, Gyergyóból

Bevonulás az örmény katolikus templomba

(a Vörösköpanyegesek legalább annyira emelték az ünnep látványának színvonalát, mint az úgynevezett népviseletbe öltözött lányok, és ők a liturgiának is aktív szereplői voltak), Kolozsvárról (Molnár Mária és Kirkósa Júlia operaénekesek, akik szép Ave mariájukkal tették még megihettebbé a búcsú), Marosvásárhelyről, stb. érkezett barátait, gondoskodtak arról, hogy ne legyen tolongás, kibővítették az „ebédlőt” és elkészítettek 15 ezer fülecskét az *ángászabur* levesbe. Hogy a többi finomságról ne is beszéljek.

Szép volt Lányok, szép volt Fiúk. Köszönjük !!!

BKJ

A szamosújvári mise résztvevői

Szakács Endre misét celebrál, előtérben a Vörösköpanyegesek

Baráti beszélgetés a búcsún: dr. Issekutz Sarolta, az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület elnöke, Dr. Jakubinyi György (középen) római-katolikus érsek, örmény apostoli kormányzó és Datev Hagopian a Romániai Ortodox Örmény Egyház vezetője

Szongott Kristóf könyvét Varujan Vosganian méltatja

Szeretetvendégségen a plébánia pincéjében

Szócs Csaba – kolozsi plébános

Szentbeszéd Szamosújváron

Krisztusban kedves Testvéreim!

A szamosújvári örménykatolikus székes-egyházban az örmény nemzet nagy szentjének, világosító Szent Gergelynek tiszteletére gyűltünk össze megünnepelni a legszentebb áldozatot. A legendák szerint az apostolok közül Szent Tádé és Szent Bertalan is megfordult Örményország földjén, az egész országot megtérítő apostolnak mégis a III-IV. keresztény század fordulóján élt Világosító Szent Gergely püspököt tartják. Nevét is innen kapta: ő világosította meg az élet világosságával, az Evangéliummal az örmény népet.

„Dicsőséges az Isten az ő szentjeiben, csodálatos fölségű, amikor jeleket művel” – énekeljük gyakran a latin liturgiában, amikor a szentek ünnepeit üljük. A tudós lexikon szerint Isten

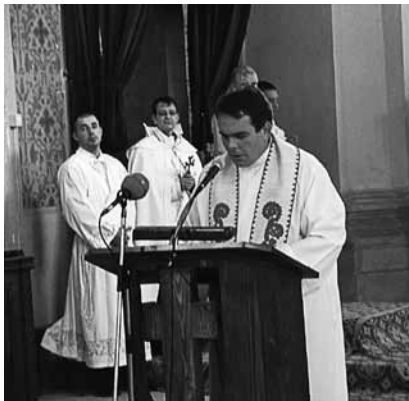
dicsősége nem más, mint Isten jelenlétét kísérő fény és ragyogás, mely kiárad mennyei személyekre és dolgokra. Azaz: Isten jelenlétének megtapasztalása egyenlő az ő dicsőségének megtapasztalásával. De Isten dicsősége az erőtlenségben megnyilvánuló erőben is megmutatkozik, a vissza nem ütés, az erkölcsi magasság erejében is. A szentekben pedig Isten jelenléte mintegy „kézzelfogható”. Olyan emberek ők, akiken átragyog az Isten dicsősége. Isten dicsőségét hirdető jel az ő életük a szenvedésben is.

Azért ünnepeink ma, hogy erőt merítsünk. Hogy megtöröljük a szemünket és a

szemüvegünket, hogy a múltból tanulva, a jelent megélve építsük a jövőt. Mert a jövő, testvéreim, azé, aki élni akar, mert aki élni akar, megtalálja és megtanulja annak módját is, minden körülmények között. A múltunk, s jelenünk szomorú vonásai, történései arra tanítanak bennünket, hogy ha a századok óta tápláló gyökerektől elszakadunk, csak olyan jövőnk lehet, mint annak a fának, amelynek elvágják a gyökereit. A szél kihívásaira a fa gyökereivel válaszol – hallottuk pár évvel ezelőtt a csíksomlyói búcsún is visszhangozni Ilyés Gyula gondolatát, s ez a gondolat ma is teljes mértékben megállja a helyét.

Az életünket a jelenben éljük, múltunkból táplálkozva tekintve a jövő felé. Erre tanítanak bennünket a szentek, akik úgy éltek a jelenben, hogy közben sosem felejtették el, hogy a jövőt nemcsak hónapokban, években és évtizedekben kell számolni, hanem a jövő igazi mértékegysége az örökkévalóság, az örök élet Istennél. Ennél alább mi sem adhatjuk, testvéreim.

Mit jelent, hogyan lehet ma szentnek lenni? – testvéreim, ez is a mai ünnepen a kérdés. Ki kell, hogy mondjuk: a fiatal generációknak nem vonzó az életszentség fogalma. Nem vonzó, mert nem tettük azzá és mi magunk is sokszor teljesen félreértjük. Nem vonzó a rózsapiros arc, ahogy azt már Dsida Jenő is megfogalmazza Krisztus című versé-

Szócs Csaba kolozsi plébános

ben: „Krisztusom/ én leveszem képedet falamról. Torz / hamisításnak érzem vonalait, színeit, sohase / tudlak ilyennek elképzelní, amilyen itt vagy. / Ilyen ragyogó kékszeműnek, ilyen jóllakottan / derűsnek, ilyen kitelt arcúnak, ilyen / enyhe pirosnak, mint a tejbe-esett rózsza.” És ez nem istentagadás, csak tiltakozás egy hamis ábrázolással szemben. A szentség nem pudingszagú melankólia és szírupos ájtatosság, hanem kőkemény realitás-érzék, igaz Isten-tisztelet és őszinte felebaráti szeretet. A szentség nem egy elszállt ember-és életfeletti dolog, hanem az élet maga, annak mélységeivel együtt: az Isten által megálmodott és akart őszinte emberség. Mert az igaz ember arcán felismerhetőek az Isten vonásai. Az igaz ember tud a föld sója és a világ világossága, a hegyen épült város lenni. A jövő egyháza annyiban tud létezni, amennyiben ember-arcú közösség lesz. Boldog II. János Pál egyszerűen és nagyszerűen így fogalmazta ezt meg: Az egyház útja az ember.

Hány nagy palotával és hadsereggel rendelkező hatalmas és fényűző uralkodó tűnt már el a történelem süllyesztőjében? De Assisi Szent Ferencet mindenki ismeri és tiszteli, aki nemcsak a vagyonát, a semmijét sem akarta magáénak, mert megértette és megélte a nyolc boldogság útját, megélte a szeretet parancsát és megértette, hogy ez a világ

minden küszködésével elmúlik, örök hazánk nem itt, hanem a Jóistennél van. Weöres Sándor írja: „Egy társadalmi intézmény, mit pénz, hatalom, tekintély létesít és ápol, ritkán él néhány emberöltőt; s a szerzetesrendek megmaradnak, pedig csak egy-egy imádkozó koldus teremti őket.”

Ma sem valamilyen híres hadvezér vagy király emlékére gyűltünk össze, hanem egy apostoli lelkületű püspök áll előttünk, aki odaszentelte életét Krisztusért, az egyházért, népéért. Az evangélium világosságában megélt élete világosság volt mások számára.

Világosító Szent Gergely ünnepén, a mai napon mi is az evangélium világosságát keressük. A hit fényénél akarjuk szemlélni életünk történéseit, felelős vagy felelőtlen döntéseink következményeit, belátni hibáinkat, mulasztásainkat, s összeszedve képességeink legjavát, a gondviselő Istenbe vetett bizalommal indulni tovább életünk zarándokútján. Ma mi is azt kérjük az Úrtól, hogy legyen az életünk világossága, hogy mi magunk is világítsunk másoknak elsősorban családjainknak, közösségünknek hit szerinti életünkkel és megteremve a szeretet gyümölcseit. Ámen

(Elhangzott 2012. június 23-án, a Világosító Szent Gergely búcsún Szamosújváron az örmény katolikus székesegyházban)

Allelujaversek

„Alleluja (2). Fényes felhő árnyékolta be őket, a felhőből hang hallatszott, amely ezt mondta: **Ő az én szeretett Fiam, akiben kedvem telik.**” (Mt. 17,5)*

– Hangzik fel Úrszínváltás ünnepén. Magunk elé idézhetjük a hagyományt, ahol legfelül Jézus áll Mózes és Illés társaságában. Olyan ünnepélyes ez, hogy az evangélium a jelenetet látó Péter apostol felkiáltásához – „Uram, jó nekünk itt lennünk...” – megjegyzi: nem tudja, mit beszél. Sokszor tetteink mezején eligazításra szorulunk, s ebben segít az Atya hangja, az isteni szó. Keresnünk kell mindennapjainkban is az Isten szavát!

Dr. Sasvári László

* Szent Liturgia örmény katolikus szertartás szerint, Bp. 2006. 138. o.

Egyházi hírlevél

2012. június 24-én, a Világosító Szent Gergely napi búcsús szentmise után, csodálatos hangversenyben volt részünk. Az *Albinoni Kamarazenekar* – Zsigmond Balassa vezetésével, és az *Imperatrix Együttes* – Srajber Zolt vezetésével – külön-külön és együt-

Albinoni Kamarazenekar – jobboldalon Zsigmond Balassa alapító és Zolt vezetésével – művészeti vezető, baloldalt Puskás Eszter énekművész

tes zenélésével különlegesen szép reneszánsz és barokk darabokkal varázsolta el a közönséget, Puskás Eszter énekművész szólista közreműködésével. A hangverseny

Imperatrix Együttes – Srajber Zolt karmester

után bemutatkozott az Örmény Katolikus Lelkészség frissen kinevezett új Gondnoksága: világi vezetője Zakariás Antal Dirán, Heim Pál és Kövér István, majd agapével és jóleső beszélgetéssel zártuk a szép napot.

A Budapesti Örmény Katolikus Lelkészség (Budapest XI., Orlay utca 6.) további nyári programjai:

Július 1-jén, 8-án és 29-én nem lesz szentmise, mert Ákos atya vidéken tartózkodik.

Augusztusban a vasárnapi szentmisék a szokott rend szerint lesznek megtartva, du. 16,30 órától.

Augusztus 15-én, Nagyboldogasszony ünnepén a nagytétényi templom búcsúját a 18.30-kor kezdődő szentmisével ünneplik, amelyre szeretettel hívja az örmény közösség tagjait is (1225 Budapest, Szabadság u. 2.) Ákos atya.

Már most hirdetjük, hogy szeptember 22-én, szombaton du. 16,30 órakor lesz a Fogolykiváltó Boldogasszony napi búcsús szentmise, amelyen részt vesz az *Adorate Kórus* is. A szentmise után agapével várjuk a kedves híveket.

Gondnokság

Agapé az Orlay utcai örmény katolikus plébánián

A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár

Az Erdélyi Római Katolikus Levéltárak 4. köteteként megjelent Bernád Rita – Kovács Bálint szerzőségével *A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár* (Budapest – Gyulafehérvár – Leipzig 2011) repertórium. Az erdélyi örménység szempontjából igen nagy jelentősége van e munka megjelenésének, melynek segítségével nemcsak megmentődik, de kutathatóvá, megismerhetővé is válik az erdélyi örmény múlt a betelepedéstől kezdődően. A könyv magyar, román és angol nyelven ismerteti az erdélyi 4 örmény katolikus egyházközség (Erzsébetváros, Szamosújvár, Csíkszépvíz és Gyergyószentmiklós) levéltári anyagát. A Gyűjtőlevéltár jelentőségét, a munka menetét az *Örmény értékek védelmében – a Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár kialakulása c.* cikksorozatunk mutatta be a 2011. decemberi, 2012. januári és februári Erdélyi Örmény Gyökerek füzetekben. A Repertórium bárki számára hozzáférhető, keresse az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesületnél.

Felhívjuk az érdeklődők figyelmét, hogy a négy örmény katolikus egyházközségi levéltárat összefogó Szamosújvári Gyűjtőlevéltáron kívül kutathatóvá vált a római katolikus plébániai levéltárak Gyűjtőlevéltárai is, amelyeknek több kötetnyi repertóriumuk szintén megjelent és hozzáférhető az ELTE Egyetemi Levéltárban és a Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekségen. Ezekben is érdemes

az Erdélyben „szórványban élt” örménység után kutatni, a családtagokra vonatkozó adatokat beszerezni, a családfák hiányzó láncszemeit megtalálni. Így 2009-ben látott napvilágot az *Erdélyi Római Katolikus Plébániai levéltárak I. kötetben A Gyulafehérvári-, a Sepsiszentgyörgyi-, a Szamosújvári- és a Gyergyószentmiklói Gyűjtőlevéltárak repertóriumuk*, amelyben pl. a gyulafehérvári, nagyenyedi, zalatnai, dévai, hátszegi, szászvárosi, brassói, kőhalmi, beszercei, dési, ditrói, vagy a gyergyószentmiklói örményekkel kapcsolatban is lehet adatokat találni. A *Plébániai levéltárak II.-ben A Marosvásárhelyi- és a Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltárak repertóriumuk* kerül kiadásra.

Milyen anyagokat lehet kutatni a Gyűjtőlevéltárakban?

Anyakönyveket, Házassági iratokat, Szerzetesrendi iratokat, Iskolai iratokat, Gazdasági iratokat, Tematikusan kezelt köteteket (Historia domus, Egyháztanácsgyűlési- és iskolaszéki jegyzőkönyvek, Koronagyűlési jegyzőkönyvek, Királyi és püspöki rendeletek protokollumai, Hitbuzgalmi egyesületek és jámbor társulatok iratai, jegyzőkönyvei), Vegyes, tematikusan kezelt iratokat, Személyi hagyatékokat.

Mindenkinek eredményes kutatást kíván

dr. Issekutz Sarolta elnök
Erdélyi Örmény Gyökerek
Kulturális Egyesület.

Emlékezem Patrubány Miklósnak

Az Erdélyi Szövetség 1988-ban alapított emlékérmével tüntették ki Patrubány Miklóst, a Magyarok Világszövetsége élén végzett munkássága elismeréseként. A kitüntetést az Erdélyi Szövetség két alelnöke, Dr. Bolváry Gyula és Dr. Medgyessy István adta át a Magyarok Világszövetsége elnökválasztását követő percekben, a Küldöttgyűlés színe előtt.

Kovács Bálint

Örmények Erdélyben*

(A 17. századi letelepedéstől a 20. századig)

Örmények a Kárpát-medencében már a középkor óta ismertek, e terület alkotmányjogi változásai, a helyi társadalom sokszínűsége az örmények történetét, nyelvét, kultúráját sok irányból befolyásolta. Tanulmányunkkal azokra a témákra, illetve összefüggésekre kívánunk rámutatni, amelyek a levéltárban kutatóknak az anyag feldolgozásához, megértéséhez támpontot adhatnak.

Mivel a Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár (SZÖKGYL) az erdélyi örmény katolikus egyházközségek levéltárainak összegyűjtéséből alakult ki, legfőképp az erdélyi örmények egyháztörténetéhez találunk benne adatokat. A levéltárban már az örmény unió időszakából található dokumentumok, legnagyobb számban azonban a 19. századból maradtak fenn iratok. Az egyháztörténet mellett az örményeket érintő szinte valamennyi részdiszciplína, így a jogtörténet, társadalomtörténet, néprajz, művelődéstörténet stb. kutatója is gazdag levéltári anyagot talál Szamosújváron.

A levéltárban található dokumentumok örmény, latin, magyar és német nyelven íródtak, de elvétve egy-egy francia dokumentum is megtalálható. Az örmények kiváló integrációképességének a következménye a gyors nyelvi asszimiláció lett. Míg a 18. században még viszonylag gyakran találkoztunk örmény nyelvű dokumentumokkal, addig a 19. században ennek szerepét egyre inkább átveszi a magyar nyelv. Az egyházi adminisztráció dokumentumai pedig szinte mindvégig

latin nyelvűek maradtak.¹

Az integráció asszimilációhoz vezetett. A gyergyószentmiklósi örmény legényegylet jegyzőkönyvében az örménység öntudatával kapcsolatban megjelenő szomorú hangvétel a 20. század elején már elég egyértelműen mutatja a folyamat sikeres voltát: „...Szeressük elsősorban gyönyörű templomunkat, és gyakran látogassuk! Keressük szertartásainkat, melyekben nyelvünk egyedül él, szokásainkat, melyek drága örökségként szállottak reánk.”²

A 20. század elején ennek a három értéknek köszönhetően voltak az örmények Erdélyben. Ezek a következők: az örmény templomok, az örmény liturgia nyelve és a népszokások.

¹ Az erdélyi örmények nyelvi integrációjára szép példa Kapdebó János örmény katolikus plébános 1823-as leírása Erzsébetvárosról, ahol a nyelvek kapcsán kifejti: „Lingva principalis in hac ecclesia est armena, non tamen illa quam scripturasticam dicimus, sed composita quaedam, ex hac et vulgari, quo civilis vocatur, armenice ascharapar. Linguae accessoriae quas populus bene loquitur hungarica est, et valahica nec pepitus ignota germanica et latina.” Kapdebo Johannes: I) escriptio parochiae Elisabethopolitanae. 1823. Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár (A továbbiakban SZÖKGYL.)

² SZÖKGYL: 612/d-4. Doboz. A gyergyószentmiklósi Szentháromság Legényegylet jegyzőkönyve 1929.

*Részletek A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár repertóriumából.

Az erdélyi örmények származásának „emlékezet helye”: az Ani-örmény toposz

Egy nép származástudata, eredete legtöbb esetben történeti források hiányosságával küzd, amely így teoretikus származásmítoszokkal vagy legendákkal egészül ki. Örmény jelenlétéről igen, de a különböző bevándorlási hullámok alapján az örmény jelenlét kontinuitásáról nem beszélhetünk a Kárpát-medence elmúlt 1100 évének történelmét vizsgálva. Az egyes örmény csoportok exodusának más és más okai voltak, mindegyik időszakban más és más területről érkeztek Kelet-Közép-Európába.

A közép-kelet európai örmények (főleg Galícia, Erdély területén) eredetüket Anihoz, az ősi örmény fővároshoz kötötték. Ani a 8. századtól a Bagratida örmény királyi ház birtokába került, majd 961-től örmény főváros lett. A virágzó kultúrájú, jelentős népességű főváros a legendák szerint 1001 tornyáról volt híres. 1064-ben a szeldzsuk-török, majd a 13. században a mongol invázió hatására a város erősen le hanyatlott.

A mai napig nem igazolható történeti forrásokkal egyértelműen, hogy a 17. században Erdélybe bevándorolt örmény népcsoport egy homogén Ani-örmény népcsoport volt-e vagy pedig vándorlásuk során keveredtek máshonnan származó örmény csoportokkal. Tudományosan megalapozottnak látszik az, hogy a kora újkorban a Krím félszigeten élő örmény kolóniák Ani-örmények voltak.¹ A Moldvából Erdélybe bevándorolt örmények őseit azonban feltételezhetően több irányban kell keresnünk, de talán e kérdéskör vizsgálatánál nem is ez a lényeg.

¹ Hevesen, Robert H. *Armenia: A Historical Atlas*. Chicago, 2001.

Ani az örmény történelemben egy sajátos helyet foglal el, a Bagratidák központi hatalmának mintegy emléke, amelynek lerombolása után az örmény államiságnak lett a szimbóluma.² Olyan speciális jelzőket rendeltek az örmények Anihoz, amelyek a következő ezer év örmény sorsát meghatározták. Az állam hiányát abból származtatták, hogy a Bagratidák hatalma lehanyatlott, az idegenek megszállták az államot és ez tömeges exodushoz vezetett. A legtöbb örmény emigrációs hullám hagyományosan Aniból valónak mondta magát, az emigránsok magukkal vitték Ani emlékezetét illetve azt, hogy kereskedelmileg, gazdaságilag, politikailag és kulturálisan a főváros nagyon fejlett volt. Ezt a magyarázatot életben is tartották, a lerombolás után még évszázadokig inspirálta, táplálta az örmények nemzeti büszkeségét az ősi főváros. Nemcsak az emigránsok, de az anyaországi örmények is Ani-örménynek tartották magukat, a város lerombolásával magyarázták kivándorlásuk okát. Ezt a szóbeli hagyományt megtaláljuk a Krím félszigeten, a Kárpát-medencében, Bulgáriában, Lengyelországban, Dzsulfában Qulaban) a Van-tó vidékén, Erzurumban (Karín), Trabzonban. A lengyelországi, galíciai örmények Ani-ősöket követeltek maguknak és erre nagyon büszkék voltak. Le-vond Alisan fogalmaz erről a következőképp: „Hogy még mondjak nektek pár

² Vö. Aniról általában Tatevos Hakobyan: *Ani Patmutyun*. Jereván, 1982. Az Anira vonatkozó irodalom bibliografikusan feldolgozva: Sa'tenik, Gejyan: *Ani matenagitow'* yown. Jereván, 2006.

dolgot az örményekről, akik Lvovban laknak, ők büszkék és jól szervezettek, mivel igazi Ani-ak”.³

Ani történetfilozófiai fogadtatása és művészeti interpretációja először világosan Nersés Snorhalinál jutott kifejeződésre, a „Siralom Edessa elestén” című munkában, amelyben két hatalmas államot hívtott segítségül, Rómát és Bizáncot, majd Edesszát Ani rangjára emelte és az olvasót is arra hívta, hogy osztozzon az ő fájdalmában. Nersés Snorhalinál megfigyelhető, hogy Ani az államfogalom hordozója, és maga Ani a Bagratida-ház szuverenitását szimbolizálja.⁴

A 18. században Ani egy orosz-örmény politikai-gazdasági tervben is komoly szerepet kapott, amely Örményország felszabadításáról és a monarchia visszaállításáról szólt. A dokumentumban (1783) Yovsép Arlut'ian az örmények jövőbeni fővárosának Anit vagy Valarsapatot javasolta, annak ellenére, hogy az Ararat tartománynak Jereván volt ekkor már az adminisztrációs központja, amit az örmények akkor már fővárosuknak tartottak.⁵

Ez az ötlet a 19. század elején ismét előkerült, amikor az örmények Ani lakatlan területét az önállóságáért folyó küzdelmek szervezési központjává tették. Erről tanúskodik Xac atur Abovian történelmi regénye is az „Örményország sebei”.⁶

A 18. század végéig – 19. század elejéig Ani megőrizte ezeknek a politikai áb-

³ Tchobanian, Pavel: *Ani et .ron mythe (XIII-XIXe siècle.r)*. In: Kévorkian H. Raymond szerk.: *Ani - capitale de l'Arménie en l'an mil. Paris, 2001. 276-282.* (Kiállítási katalógus)

⁴ Schütz Ödön: *Hajk és Bél harca. A régi örmény irodalom kincsestára I. Okor-Középkor. Budapest, 1995. 156-160.*

⁵ Tchobanian, Pavel: *i. m. 276-282.*

⁶ *Uo. 276-282.*

rándozásoknak a varázserejét, a 19. század első felétől pedig egyfajta tudományos rajongás is megjelent a terület iránt. Örmények és külföldiek egyre többen látogatták ekkor a területet, gyűjtötték a leírásokat és az erről a témáról szóló irodalmi műveket. Claude Mutaflan szavaival élve a város egyfajta fönixhez hasonlított, amelyre újra rá-rátékintettek, mint az örmény fontos központjára.⁷

Ezt a rajongást nagyon jól ábrázolja Minas Bzskeanc” mechtarista szerzetes útirajza⁸ amelyről Nikolas Jakowlewitsch Marr ezt írta: „itt egyesül minden – a realitások határain belül – amit az örmény források erről a városról mondanak. Bzskeanc' nem látta Anit... mégis úgy tűnik Ani babonázó hatása erős és nem csak azokra, akik tényleg látták a város romjait, de az ember képleletére is”.⁹

A 20. század első évtizedeiben Ani sorsának hagyományos víziója életben maradt és folytatta túlélését. Még tudományos viták tárgyát is képezte, miután Nikolas Jakowlewitsch Marr (1865-1934) kutatásai Ani feltárásakor kimutatták, hogy a királyság eltűnése után Ani még gazdaságilag virágzó város maradt.¹⁰ Canik Áramian (1820-1879) pedig az 1860-as években létrehozta az „örmény

⁷ Mutaflan, Claude: *Ani after Ani, Fleventh to .Seventeenth Century.* In: Richard G. Hovannisian szerk.: *History Armenian Kars and Ani.* Costa Mesa-California, 2011. 155-160.

⁸ *Bzskeanc` Minasay: Canaparhordut` iwn i Lehasan ew hayl kolmans bnakeals i Haykazanc` sereloy i naxneac` Ani k alakin. I Venetik, I Vasn Srboy Lazaru, 1830.*

⁹ Tchobanian, Pavel: *i. m. 276-282.*

¹⁰ Jakowlewitsch Marr, Nikolas: *Ani. Eglise du palais Pamjatniki armjanskatgo iskusstva. Petersburg, 1915.*

anya” kifejezést, igyekezett azt kézzelfoghatóvá tenni az egész nemzet számára. 1861-ben Párizsban publikált egy plakátot, amelyen a metszet Ani romjait ábrázolta, és ezt örmény anyának nevezte el. Később ez a metszet kedvelt lett, különböző méretben és formában reprodukálták és örmény családok házait díszítette.

Az örmény anyából később Örményország anygala lett, amely ismét segítette a nemzeti tudat megerősítésében. Végül Ani az örmény haza szabadságáért folytatott küzdelem emblémájává vált, 1921-ben azonban az egykori város területe török kézre került. Ani kultúrája és története egy olyan fórum lett, ahol az örmény sors koncentráldott, az örményekkel élt, az országban úgy, mint a kolóniákban a 20. század első évtizedéig, erőt és hitet adva a jövőre.¹¹

Aniról alapvetően kétféle módon lehet történeti szempontból értekezni. Beszélhetünk róla mint egykori városról, amely a valóságban létezett, ugyanakkor beszélhetünk róla, mint a nemzeti emlékezet helyéről. Az erdélyi örmények történeti tudatának vizsgálatakor ez utóbbi kerül előtérbe. Vagyis arra a kérdésre nehezen tudnánk választ adni, hogy az erdélyi örmények tényleg Aniból származnak-e, viszont arra sokkal inkább, hogy a 19-20. századi szövegek alapján a történeti származástudat hogyan kötötte őket össze tudatilag az örménységgel. Az Ani-toposz volt az, amely az erdélyi örményeket összekapcsolta más örményekkel akkor, amikor ők már csak magyarul beszéltek.

Ani, mint „lieu de mémoire” vagyis az „emlékezet helye” (Erinnerungsort) jelent meg a 19. századi erdélyi örmények kol-

¹¹ Tchobanian, Pavel: *i. m. 276-282.*

lektív történeti tudatában.¹² Az emlékezet helye általában lehet egy utca, egy város, egy falu egy konkrét hely, de ugyanakkor egy dátum, esemény is. Tehát nem feltétlenül egy konkrét helyszínből indulunk ki ennek meghatározásánál, hanem abból, hogy egy dologra, eseményre visszaemlékezik egy társadalom vagy az egyén. Tehát a „lieu de mémoire” egy kristályosodási pont, egy szimbolikus hely, ahol a közösség megtalálja a kapcsolódási pontot jelen és múlt között. Egy nép származástudata pedig az a pont, ahol már egyáltalán nincs meg a közvetlenül átlátható kapcsolat jelen és múlt között. Az erdélyi örményeknél Ani ezt a szerepet töltötte be, konkrét helyként, amelyből egy toposz formálódott ki.

Az örmény nemzet „lieu de mémoire”-ját, Anit, Hovhanesian Eghia (1885-1948 gödöllői ügyvéd) Szamosújvárral kapcsolta össze és ezáltal Szamosújvárt az erdélyi örmények emlékezet helyévé rendelte. Ani az egyetemes örménység fővárosaként tehát analóg szerepet játszott az erdélyi örménység „fővárosával”:

„Mintha az Ararat tövében egykoron virágzó Ani folytatódott volna Szamosújvárt és a többi örmény települési helyeken, mintha az ani-i templomok és kápolnák költöztek volna tömjén illa-

¹² A „lieu de mémoire” fogalomról bővebben Pierre Nora (szerk.): *Erinnerungsorte Frankreichs. München, 2005. A fogalom pedig a Jan Assmann által meghatározott kulturális emlékezethez kötődik. A kulturális emlékezetben - amely három emberi generáció után jelenik meg - a múlt szimbolikus alakzatokat ölt és átforgalmaz. Ugyanakkor megjelenik a mitológia, amely a múltat megpróbálja a jelenben is érezhetővé tenni. Vö. Assmann, Jan: *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. München, 1997.**

tukkal Erdély berkeibe híveikkel együtt. A magyarörménység mélységes vallásosságát megérthetjük, ha Ani-ből indulunk ki és együtt tesszük meg az Ani–Erdély vándorutat...¹³

Az idézetekben általában megfigyelhető az 1001 tornyú Ani, amely egyfajta mitikus megrajzolása egy történeti városnak, amely már nem létezik. A mitikus számok még inkább kidomborodnak Ávedik Félix (1888–1949) írásában:

„A monda szerint 1001 templom, száz-ezer épület dőlt romba és egymillió lélek megszűnt hirdetni, Ani falai között - Armenia jólétét és hatalmát.”¹⁴

Szongott Kristóf (1843–1907) szamosújvári gimnáziumi tanár, az erdélyi örmények történetének egyik legkiválóbb kutatója az örmények két tulajdonságát már az Aniból való meneküléskor kihangsúlyozza: gazdagságukat, hiszen egyik tarisznyájukba aranyat és drágaköveket tettek, illetve vallásosságukat, mivel az örmény himnáriumot a másik tarisznyába tették. Az Ani-toposzt ő következőképp írja le Szamosújvárról szóló monográfiájában:

„A hazai örmények igen kiváló családokból vették eredetüket őseink a királyszékes Ániban, Örményország fővárosában, amely egy millió lakost és 1001 templomot számlált – laktak. Jólétben éltek fény, pompa mindenütt. ...De bosszút akartak állni rajtuk az őket körülvevő irigy csordák... a fényes Áni felé vették útjukat, mert itt lakott a nemzet színe java. Megmenték a műkincsekben bővelkedő város

¹³ *Hovhannesian Eghia: A hazai örmények a nemzet szolgálatában. Gödöllő, 1940. 21-22.*

¹⁴ *Ávedik Félix: A magyar-örménység multja és történeti jelentősége. In: Ávedik Félix-Hermann Antal-Hovhannesian Eghia: Az örmények. Budapest, 1921. 9.*

lakosainak, a dúsgazdag aristokratáknak, hogy megmenthetik életüket és roppant vagyonukat, ha megtagadják Kristust. De az örmény főrangúak többre becsülték az égbe vehető kincset, az üdvözítő keresztény vallást, a mulandó földi javaknál – és tántoríthatatlan hívei maradtak agyon tanak, mint Világosító Szent Gergely hirdett az örmény földnek. Azonban sokaknak még volt annyi idejük, hogy az éjszakai kapun elmenekülhessenek azért minden férfi két tarisznyát vett elő, egyikbe tették az olvasót, az ima- és egyházi könyveket, különösen a kedvelt „sárágán”-okat, hogy az idegenségben is anyanyelvükön dicsérhessék az Urat a másikat tele rakták arannyal, ékszerekkel és drágakövekkel „azután kezökbe vették a sanyarú vándorbotot. Így hagyták el apáink fényes márványpalotáikat és könnybe lábadt szemekkel mondtak végbucst az ősi hazának, az Ararátnak, a paradicsomnak...”¹⁵

Merza Gyula (1861–1943) – az Armenia folyóirat társszerkesztője – a toposz elemeit továbbra is megtartotta, kidomborította azonban az örmények keresztény hitét. Ő a következőképpen fogalmaz:

„Azonban beigazolt tény, hogy az Erdélybe szakadt örmények a kereszties hadjáratokat támogató és így a pogányság fékevesztett gyűlöletét kihívó, tekintélyes és vagyonos örmény nemesség ivadéka. Ugyanis az egymillió lakosságú, ezeregy tornyú Áni székesfővárosnak a XIII. évszázadban .szeldzsuk-törökök és tatárok által történt feldúlása után és Nagyörményországban az önálló nemzeti királyság megdőltével az örmény családok színe java előbb a zarnoki rémuralom, később az iszonyú földrengések

¹⁵ *Szongott Kristóf: Szamosújvár Szab. Kir. Város Monográfiája 1700-1900. III. Szamosújvár, 1901. 3.*

okozta sanyarúság elől, mint a keresztény vallás menekültjei a Kaukázus bércein át ezrével kibujdostak. A szamosújvári „Örmény Múzeum” valóságos kincstára azoknak a megőrzött kódexeknek és ereklyéknek, amelyek részint az őshazának, részint a vándorlás különböző határállomásainak a legbeszédesebb dokumentumai.”¹⁶

Budapesten jelent meg Ávedik Félix írása, amely Anit szintén az erdélyi örmények őshazájaként írja le. A szerző forrásként Schweiger-Lerchenfeld szerzőpáros által Jénában 1878-ban megjelent „Armenien” című munkát jelöli meg:

„A magyar örmények őseinek őshona a romjaiból is a maga nagyszerűségében előtűnő királyváros, Örményország kulcsa: Ani volt. Asszírok, arabok perzsák, tatárok mongolok, törökök vetélkedtek a szép város megszerzésért. A harci dicsőség forgandósága halomra döntötte a drága várost. A monda szerint 1001 templom, százezer épület dőlt romba és egymillió lélek megszűnt hirdetni, Ani falai között – Armenia jólétét és hatalmát.”¹⁷

Hovhannesian Eghia a II. világháború kezdetén nem a kereszténységet hangsúlyozta ki, hanem az örmények vagyonságát:

„Ebből a gazdag városból a magyarhoni örménység nem tarisznyával a hátán, nem koldusbottal a kezében, nem kiéhezetten, még kevésbé zsákmányra éhesen jött, hanem sok arannyal és vagyont érő kincsek-

¹⁶ Merza Gyula: Az örmény betelepülés története Magyarországon és a .szamosújvári örmény-katolikus püspöki illetégek vikáriusi szék. In: Armenia. Magyar-örmény havi szemle. 1913. I. II. sz.

¹⁷ *Ávedik Félix: A magyar-örménység multja és történeti jelentősége. In: Ávedik Félix-Hermann Antal-Hovhannesian Eghia: Az örmények. Budapest, 1921. 9.*

kel... Erre a magukkal hozott vagyomból, családi kincsekből is lehet következtetni, de különösen következtetni lehet több magyarörmény család családnevéből is, ami nemest, vezért előljárót, fejedelmet, nagyurat stb. jelent. Az ottani nemesség és annak kísérő személyezete jött Aniból Erdély felé.”¹⁸

Az erdélyi örmények nemzeti emlékezetében a 19. század végén – 20. század elején nagyban élt az örmény származás tudata, elsősorban ez kötötte össze őket az örménységgel, vallásuk ekkor már római katolikus (igaz örmény rítusú), nyelvük a magyar volt. Az Ani-toposz ennek az egyik megnyilvánulása volt, és a narratívák segítségével, egy emlékezet-hely létrehozásával kívántak az erdélyi örmények kapcsolatba kerülni más örmény közösségekkel, mivel más összekötő erő ekkor már aligha volt. Az Erdélyben való letelepedésük után bekövetkezett politikai, vallási és társadalmi integrációjának megvoltak a sajátos állomásaik. Tanulmányunkban ezeket az állomásokat vesszük vizsgálat alá.

Erdélyi örmény települések

Két örmény terminus technicus fejezi ki azt, ha egy népcsoport az anyaországon kívül él. A *galt' avajr* (ejtsd: *gahtavajr*) közösséget, települést illetve kolóniát jelent, míg a *sp' yurk`* (*szpjurk*) diaszpórát.

A kolónia – az örmény fogalomhasználat szerint – a nép egy elkülönített csoportját jelenti, amelyik egy konkrét helyen, településen él egy idegen országban. Az örmény kolóniák már a Kr. u. első századoktól kezdtek kialakulni, amikor a történelmi Örményország felosztva a nagy biro-

¹⁸ *Hovhannesian Eghia: i. m. 22*

dalmak között az önálló államiségét elvesztette. A középkorban örmények idegen országokban telepedtek le, ahol az együttéléssel a nyelvet és kultúrát még hosszú ideig megtartották, és közvetítővé váltak a kereskedés révén országok és régiók között. Az örmény könyvnyomdászat az európai örmény kolóniákban fejlődött ki először.¹⁹

A 'sp'yurk' vagyis a diaszpóra a nép egy elkülönített részét jelenti, amelyik nem az anyaországban él, ugyanakkor identitását továbbra is erősen őrzi. Az örmény történettudományban a 20. századtól beszélnek szpjurkról, amikor az örmény népiertés következményeként a korábbiaknál erősebb és tömegesebb kivándorlás történt meg és nagyobb, összefüggőbb örmény társadalmi csoportok jelentek meg Amerikában, Európában, illetve más kontinenseken. Az örmény közösségek/települések és az örmény diaszpórák tehát alapvetően a történelemben való időbeli kialakulásukban különíthetők el egymástól. Ha az armenológia kívánalmait követjük, akkor az erdélyi örmény településeket egyértelműen galt'avajrként kell meghatározni.

Erdélyben a történeti források szerint több helyre telepedtek le örmények a 17. század második felében. Antalffy János gyulafehérvári római katolikus püspök (1724–1728) 1726-ban Rómába küldött levelében arról számol be, hogy Szamosújváron 70 vagy 80 örmény család, Erzsébetvárosban ugyanennyi, Csíkszépvízen 20 örmény család, Görgényszentimrén 8 vagy 9 család, Kantavásárhelyen 6 örmény család élt ekkor, illetve Gyergyószentmiklóson voltak még gazdag örmény család-

¹⁹ Haykakan Sowelakan Harangitaran. II. Jerevan, 1976. S. 669.

dok. Ha a számok talán nem a legpontosabban fedik is a realitást, az örménység meglehetősen polarizáltan élt Erdélyben.²⁰ Mintegy 100 évvel később Minas Bzskyanc velencei örmény mechtarista szerzetes útleírásában felsorolta Szamosújvárt, Erzsébetvárost, Csíkszépvizet, Gyergyószentmiklóst, Marosvásárhelyt, Brassót, Nagyszeben, Szászsebest, Dévát, Kézdivásárhelyt, Nagyváradot, Temesvárt, mint olyan településeket, ahol örmények éltek.²¹

Az örmények száma ezeken a településeken nagyon változatos képet mutatott. Alapvetően négy erdélyi település volt, amelyek örmény helységként voltak számon tartva. Ennek oka pedig az örmény egyház jelenléte, ezeknek a településeknek ugyanis közös ismertetőjege volt, hogy működött örmény katolikus egyházi közigazgatás örmény rítusú plébániák keretében. A legtöbb örmény család ezekről a településekről rajzolt ki Erdély és a Kárpát-medence különböző területeire.

²⁰ Archivio storico della Sacra Congragazione per l' Evangelizzazione dei Popoli o de "Propaganda Fide", Roma (=APF), Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (=SOCC) vol. 661. fol. 219rv "In Szamosújvár in bonis fiscalibus oppidum sibi construxerunt, et sunt circiter 70 aut 80 familia, sunt omnes uniti... In Ebesfalva in bonis Apafinis pariter oppidum sibi construxerunt, et sint etiam ibi 60 aut 70 familia, ... in CsíkszépViz paucins circiter 20 familia sunt, habent etiam capellam... in Görgénj in bonis D. Cancellarij Transylvanici circiter 8 aut 9 familia non habent capellam nec sacerdotem... In Cantavásárhely sunt 6 familia..."

²¹ Bz'skeanc' Minasay: i. m. 324-344 (bekezdések).

Az erdélyi örmény települések nevei

Latin	Magyar	Román	Német	Örmény
Armenopolis	Szamosújvár	Gherla	Armenierstadt	Hajakalak / Kéirla
Elisabethopolis	Ebesfalva / Erzsébetváros	Dumbráveni	Elisabethstadt	Ibasfalau / Yelisabet'owpolis
	Gyergyószentmiklós	Gheorgheni	Niklasmarkt	
				Send Miglos / Curcov
	Csíkszépvíz	Frumoasa		Sibviz

Egy szent kultusza is elárul sokszor migrációs adatokat. Világosító Szent Gergely – az örmények patrióta szentjének – oltárképe a fenti településeken kívül még Máramaroszigeten, Nagyszebenben, Székelyudvarhelyen, Désen, Fogarason, Apanagyfaluban is megtalálható. Ez azt jelzi, hogy az örmények nemcsak ezen a négy településen voltak jelen Erdélyben, hanem tevékenységükből fakadóan a területen belüli migráció is jelentős volt, az ol-

tárképek adományozása pedig nemcsak a valláshoz való tartozásukat jelentette, de azt is mutatta, hogy mennyire tehetősek voltak.²²

Folytatjuk

²² Pál Emese: Világosító Szent Gergely ábrázolásai Erdélyben. In: Kovács Zsolt-Sarkadi Nagy Emese-Weisz Attila szerk.: Liber Discipulorum. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára. Kolozsvár, 2011. 239-254.

Kolozsvári Római Katolikus Főgimnázium I. képaláírásai

Kiegészítés a füzetek májusi és júniusi számában megjelent Orbán István: Örmény gyökerek és a Kolozsvári Római Katolikus Főgimnázium (Művelődés, közművelődési folyóirat – Kolozsvár. LXV. évfolyam, 2012. március–április) című tanulmány képeihez. A májusi szám 12–17. oldalán megjelent képek és az alkotók:

1. Tájékp (színes). Rajzolta Molnár F. kereskedő tanuló (1855. május 20.)
2. Halászhajó a kikötőben. Herrmann Antal, VI. osztályos tanuló rajza (1868)
3. Csendélet mértani formákkal. Ákontz János, IV. gimn. tanuló rajza (1878)
4. Vár. Szentpéteri Bálint, I. gimnazista tanuló rajza (1874)
5. Csavart levéldísz. Esztegár Gergely, III. oszt. tanuló rajza (1860. június 4.)
6. Kőhid. Molnár Antal, VI. oszt. tanuló rajza (1865. május 27.)
7. Mókusok. Szecesszió. Issekutz Béla, VI. oszt. tanuló rajza (1900)
8. Angyal. Szecesszió. Simai Ferenc, V. oszt. tanuló rajza (1901. március 27.)

Pál Emese

Világosító Szent Gergely ábrázolásai Erdélyben*

A Világosító Szent Gergelyt ábrázoló oltárképek kitüntetett helyet foglalnak el az erdélyi emléktárgyakban, egyrészt magas számuk miatt (eddig 13 oltárképről illetve olajképről tudunk), másrészt mivel egy tájainkról eltűnt kultúra tárgyi emlékeiként értelmezhetőek. Mivel az őket emlékeztető hordozó kultúra asszimilálódott, ezek a képek sok esetben érthetetlenek számunkra. Tisztában vagyunk vele, hogy egy kép témájának megértése nem egyenlő a kép megértésével, mégis e tanulmány, az ikonográfiai szemléletnek megfelelően, a téma megfejtését jelöli meg elsődleges feladatául. Főként azért, mert a fentebb érintett tényezők és a történeti távolság miatt ezen festmények „mondanivalója” kihullott a köztudatból, így – Bächtmann megfogalmazása szerint – „kultúrális veszteségeink pótlására”¹ van szükség. Emellett kísérletet teszünk a képi és szövegbeli források azonosítására és ezek összefüggéseinek megvilágítására.

Az örményeket keresztény hitre térítő Világosító Szent Gergely évszázadokon át – lényegében a mai napig – kiemelt szerepet töltött be az örmények szenttisztéletében. Szűz Mária után a legnagyobb szentként tisztelték, akinek „világánál a világ világosságát, az örök igazságot, Jézus Krisztust”

¹ Bächtmann, Oskar: Bevezetés a művészet-történeti hermeneutikába. Budapest 1998.?

megismerhették.² Tisztelete Erdélyben az örmények XVII. század végi betelepülése előtt nem volt jelen, így megállapíthatjuk, hogy ez teljes mértékben örmény sajátosság.³ A Moldvából érkező örmények az ősi *gregoriánus* vagy más néven az *apostoli örmény* egyházhoz tartoztak, melynek létrejötté Világosító Szent Gergely térítő működéséhez köthető. A történeti hagyomány szerint III. Trdat király és népe 301-ben keresztelkedett meg, így Örményország lett a világ első keresztény állama.

Az örmények Erdélybe településük után néhány évtizeddel uniót kötöttek a katolikus egyházzal, mely hozzájárult viszonylag gyors asszimilációjukhoz. Az unió következményei szenttisztéletükben is kimutathatóak. Az örmény apostoli egyház legjelentősebb szentjeinek – Szűz Mária, Világosító Szent Gergely, Bertalan és Tádé apostolok, Szent Hripszime, Szent Gajane, Meszrop Mastoc, Keresztelő Szent János, Szent István vértanú – tisztelete az örmény-katolikus egyházban is megmaradt, azonban a római-katolikus kánonból hiányzó szentek tisztelete idővel elhalványult. Az erdélyi örményeknél legtovább Világosító

² *Armenia*, 1890, 222.

³ Kovács Bálint: *Az erdélyi örmény társadalom szenttisztéletének rétegei az újkorban.* = S. Lackovits Emőke- Szócsné Gazda Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 7. I. Sepsiszentgyörgy 2007. 203.

* A tanulmány megjelent a Liber Discipulorum. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára című kötetben. Szerkesztette: Kovács Zsolt, Sarkadi Nagy Emese, Weisz Attila, megjelent az Erdélyi Múzeum Egyesület és az Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány kiadásában 2011-ben. A tanulmány oldalszámai: 239-254.

Szent Gergely kultusza maradt meg, a mai napig nagy ünnepek keretében emlékeznek meg róla.

Világosító Szent Gergely kiemelt szerepére utal az erdélyi örmény-katolikus templomokban megjelenő tetemes számú képzőművészeti alkotás – oltárképek, szobrok, zászlók, színes üvegablakok – is. Tanulmányunkban ezen alkotások közül az oltárképekkel foglalkozunk. A szamosújvári Szentháromság-templomban, az erzsébetvárosi és a gyergyószentmiklósi örmény-katolikus templomban Szent Gergelynek külön oltára van, továbbá a csíkszépvízi főoltáron is látható egy Világosító Szent Gergely-festmény. Míg az örmény-katolikus templomokban természetesnek vesszük jelenlétüket, annál meglepőbb, hogy Erdély számos római-katolikus templomában is – a dési, nagyszebeni, fogarasi és székelyudvarhelyi ferences templomokban és az apanagyfalusi római-katolikus templomban – találunk Világosító Gergelyt ábrázoló oltárképeket. Bár nem tartozik a történeti Erdélyhez, az erdélyi emlékek párhuzamaként fontosnak tartjuk megemlíteni a máramaroszi egykori piarista templom oltárképét, mely a medalionos Világosító Szent Gergely ábrázolások kiemelkedő példája. Mivel tisztelete örmény sajátosság, így Szent Gergely megjelenése a római-katolikus templomokban örmény jelenlétre utal, sőt örmény megrendelőt feltételez.

*

Világosító Szent Gergely (örményül: Szurb Grigor Luszarovich) a III. század közepe táján született⁴ Vagharshapatban. Életének valós részleteit nehéz különválasztani a róla szóló, különböző változatokban fennmaradt legendáktól. Örményország kereszténnyé válását és Szent Ger-

gely munkásságát Agathangelosz 491 körül keletkezett írása mutatja be elsőként, ezt követik a későbbi életrajzok is.⁵ A fiktív nevet használó Agathangelosz (görögül: a jó hír hordozója) művének prologusában római polgárként mutatkozik be, aki járatos az irodalomban és a különböző nyelvekben. Műve a hagiográfia műfajába sorolható, s mint ilyen, célja nem a valós események dokumentálása, hanem sokkal inkább a hitben való megerősödés elősegítése. Historiájában a műfaj több tipikus eleme megtalálható, példaként említhetjük, hogy saját magát az események kortársaként, sőt szemtanújaként állítja be, így biztosítva a leírtak hitelességét.⁶ Más szentéletrajzokhoz hasonlóan részletekbe menően írja le a Gergely által kiállt szenvedéseket és a kínzások közben mondott imákat, prédikációkat.

Agathangelosz szerint Gergely pártus fejedelmi családban született. Atyja, Anak fejedelem meggyilkolja Örményország törvényes uralkodóját, I. Khosrovot, ennek büntetéseként megölik és családját is kiirtják.⁷ A csecsemő Szent Gergelyt dajkája megmenti a király bosszújától és a kappadokiai Caesareába viszi, ahol keresztényként neveli fel. Ott egy keresztény leányt vesz feleségül, akitől két fia születik: a későbbi püspök Arisztakesz és Vardanesz. Szent Gergely 278-ban Rómában katona lesz, 286-ban főtisztként harcol a perzsák ellen abban a seregben, mely Trdat herceget, a meggyilkolt Khosrov király fiát az

⁵ A mű kétnyelvű (örmény és angol) kiadását Agathangeloszról szóló tanulmánnyal lásd : Thomson, Robert W.: *Agathangelo's History of the Armenians*. New York 1976.

⁶ Thomson, Robert W.: *i.m.* 24–25.

⁷ Adalian, Rouben Paul: *Historical dictionary of Armenia*. Maryland and Oxford 2002. 211.

örmény trónra segíti.⁸ A legenda szerint a győzelem után Gergely a király parancsának ellenszegülve nem volt hajlandó hálaáldozatot bemutatni Diana istennőnek, ezért Trdat több ízben megkínóztatta és egy mély verembe dobatta, ahol 14 évet töltött.⁹ Időközben a király megbetegedett és nővérének tanácsára Gergelyhez folyamodott gyógyulásért, aki meggyőzte a királyt, hogy térjen meg a keresztények istenéhez. Gergelyt a Cesareában székelő Leontius püspök szentelte püspökké, a történeti hagyomány szerint 301-ben. Örményországba visszatérve elsőként a királyi családot és az ország főembereit, majd nagy tömegeket keresztelt meg az Eufrátesz folyóban, ezért az örmények második Keresztelő Jánosként is számon tartják. Ezt követően térítő útra indult, templomokat és kolostorokat alapított. Kápolnát építtetett Szent Hripszime és Gajane sírjára, ő alapította az ecsmiadzini főkatedrális is. Élete vége felé remeteségbe vonult, a Szebuh hegy egyik barlangjában magányosan halt meg 325 körül, utódjául fiát, Arisztakeszt választotta.¹⁰ Földi maradványait sok évvel később találták meg, ereklyéinek feltalálását nagy ünnepként üli meg úgy az örmény apostoli, mint az örmény-katolikus egyház.

*

Világosító Szent Gergely első ábrázolása-it, ikonográfiájának gyökereit kétségtelesen a középkori Örményországban, elsősorban falképeken és miniatúrákon kell keresnünk. Örményországban a korai kőtemplomokat, a nyugaton és a Bizánci Birodalomban szokásos falképek és mozaikok helyett leggyakrabban faragott felületek díszí-

⁸ Magyar Katolikus Lexikon 4. Budapest 1998. 365.

⁹ Lukács Kristóf: *A kereszténység elterjedése Örményországban*. Arménia. Magyar-örmény havi szemle (1889, július). 195–203.

¹⁰ Lukács: *i.m.* 262–268.

tették. Hogy a falképfestészet sem volt ismeretlen a területen, irodalmi utalások és az idegen hatalmak által véghezvitt nagyméretű pusztításokat túlélő néhány emlék bizonyítja. Vr'tanesz K'ert'ogh VII. század körül írt,¹¹ a képrombolást ellenző értekezésében felsorolja az örmény templomokban fellelhető falképek témáit és az ábrázolt szenteket, melyek között megtaláljuk Világosító Szent Gergelyt és kinszenvedésének jeleneteit is.¹² K'ert'ogh műve különösen fontos számunkra, mivel ez az első forrása annak a különös ikonográfiai típusnak, mely Világosító Gergely hosszú és gazdag életéből a szenvedés-jeleneteket emeli ki, azt tartja ábrázolásra méltónak. Ennek magyarázata lehet, hogy Szent Gergely legfontosabb csodájának a válogatott és kegyetlen kínzások túlélését tartják, életrajzaiban gyakran „élő mártír”-ként, „eleven vértanú”-ként¹³ emlegetik. A X. századtól kezdődően a templomok belső kifestésének gyakorlata egyre elterjedtebb vált, ez a grúz uralom alatt érte el csúcspontját. Ebben a korban keletkezett a Világosító Gergely életét és kínzásait megörökítő legépebben megmaradt falképsorozat. A freskók az akkori fővárosban, Aniban találhatóak, a Tigran Honentz által 1215-ben építtetett Szent Gergely templomban. Szent Gergely életének különböző jelenetei közül ki kell emelnünk kínzásának egy olyan ábrázolását, mely változatlanul rögzült későbbi ikonográfiájában és az erdélyi oltárképeken is nagyon hasonló megfogalmazásban

¹¹ Egyes kutatók kételkednek Vr'tanesz szerzőségében, mondván, hogy képrombolás elleni iratot a VIII, IX. század előtt nem írhattak.

¹² Sirarpie Der Nersessian: *Armenian painting*. = S. d. N.: *Armenia and the Byzantine Empire*. Cambridge 1945. Lásd: <http://tbedrosian.com/Ref/sirape3.htm>. Letöltve: 2011.04.25.

¹³ Lukács: *i.m.* 262

tűnik fel. A falképen a szent fejfelé látható, egyik lába térdben behajlítva, a körülötte levő alakok veszővel verik.¹⁴

Az 1300 előtti örmény kódexek kizárólag evangeliáriumok, az első illusztrált világi művek és más egyházi műfajok a XIII–XIV. században jelennek meg. Ezek között találjuk Aghatangelosz *Históriáját* is, melyet Világosító Gergely életéből vett jelenetek díszítettek. Fontos kiemelni Aghatangelosz művének egy későbbi, 1569-es másolatát, mely jelenleg a jereváni Matenadaran gyűjteményében található.¹⁵ A kódex egyik miniatúráján Világosító Gergely látható, amint az örmény népnek prédikál. A fejekkel és kezekkel érzékeltetett tömeg előtt a Trdat királyra utaló hatalmas, vászonnal letakart vaddisznó tűnik fel. A későbbi ábrázolásokhoz hasonlóan a király nem csak vaddisznó képében, hanem egyben emberként is megjelenik, legalábbis vele azonosíthatjuk a tömegből kiemelkedő koronás alakot.

Világosító Szent Gergely ábrázolása saját legendáján kívül néhány lekciónáriumban is feltűnik. Példaként említhetjük az 1678-ban készült, ma a bécsi mechitaristák könyvtárában található lekciónáriumot, melynek egyik miniatúráján Szent Gergely a vaddisznóként és emberként ábrázolt Trdat királynak prédikál.¹⁶ Ez a kompozíció már közelebb áll a későbbi metszetek ábrázolásaihoz. Gergely püspöki ornátusban, a király koronás alakja pedig a szent lábai előtt térdelő helyzetben látható, a kis vaddisznó a király mellett foglal helyet.

¹⁴ Erről közöl képet: Horváth György Zoltán: *Ani, az ősi örmény főváros és magyar vonatkozásai*. Budapest 2003. 35.

¹⁵ 1920-as kódex, 55 oldal. Lásd: http://www.matenadaran.am/v2_2/

¹⁶ Lásd: http://armenianstudies.csufresno.edu/arts_of_armenia/miniatures.htm. Letöltve: 2011.04.25.

A könyvnyomtatás elterjedésével a miniatúrák helyét a metszetek veszik át. A metszetekkel díszített szentéletrajzoknak köszönhetően kanonizálódik Világosító Szent Gergely ikonográfiája, rögzülnek azok a jelenetek, melyeket érdemesnek tartottak kiemelni a szent életéből. A legfontosabb jelenetté Trdat király megkeresztelése vált, a XVII. és XVIII. század fordulójától pedig a kompozíció középpontjában a keresztelést, körben pedig a kinszenvedéseket ábrázoló típus elterjedésére figyelhetünk fel. Kovács Bálint kutatásai bebizonyították, hogy az erdélyi örmény közösségek a XVIII. század végéig kapcsolatban álltak a konstantinápolyi, kisázsiai, lemergi, római, velencei és bécsi közösségekkel.¹⁷ Az erdélyi örmény-katolikus plébániák könyvtárában az örmény nyelvű könyvek nagy része velencei és bécsi kiadású, de találunk Konstantinápolyban nyomtatott könyveket is. Világosító Szent Gergely ábrázolásának kanonizációja is az utóbbi központokhoz köthető. Kiadványaik széles körű elterjedése révén egymástól viszonylag távol levő örmény közösségek templomaiban nagyon hasonló ábrázolásokkal találkozhatunk.

Erdélyben eddig három Világosító Szent Gergelyt ábrázoló metszetet sikerült fellelni, melyek közül kettőt egy-egy oltárkép közvetlen előképeként azonosíthatunk. A legkorábbi metszet egy prédikációkat magában foglaló örmény nyelvű kötetet¹⁸ illusztrál, mely a gyergyószentmiklósi örmény-katolikus plébánia könyvtárában ta-

¹⁷ Kovács Bálint: *Az erdélyi örmények interregionális kulturális kapcsolatai a 17–18. században*. = Öze Sándor–Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II.* Piliscsaba 2007. 30–35.

¹⁸ *Čar srboyn vkayic'n čšmartin. (Igaz tanuk szent beszédei)*. Konstantinápoly, 1706. (1155-örmény naptár szerint)

lálható. A nagyméretű könyvet 1702-ben nyomtatták Konsztinápolyban. A fametszet középpontjában Világosító Szent Gergely díszes katolikus öltözkében építészeti háttér előtt trónol, lába előtt a szintén díszes öltözékű Trdat király és felesége térdel. A központi jelenet narratív keret övezi, a 14 négyszögű mező a szent kínszána különböző fázisait jeleníti meg. A trónoló Gergely képe alatt két „kínzás-mezőnek” megfelelő nagyobb méretű mezőben már Trdat király ül a trónon katonáitól közrefogva. A feje körül dicsfényvel ábrázolt Szent Gergelyt épp a lépcsőn elhelyezett trón elé vezetik. Maga a lenyomat rossz minőségű, elmosódott. Ábrázolásmódjában, főként a központi trónoló szent megjelenítésében a görög-keleti ábrázolások hatását fedezhetjük fel.

A konsztinápolyi metszet kapcsán megjegyzendő, hogy az már egy rögzült Világosító Szent Gergely-ikonográfia alapján készült. Ezen a metszeten a kínszoknak egy olyan, a legenda szövegének megfelelő képi ábrázolása tűnik fel, mely a XVIII–XIX. század folyamán a narratív jelenetekkel övezett Szent Gergely-ábrázolásokon változatlan formában van jelen. A konsztinápolyihoz hasonló felépítésű, Ausburgban készült metszet található a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum gyűjteményében, melyre Nicolae Sabău hívta fel a szakemberek figyelmét.¹⁹ A felfedezés értékét növeli, hogy minden bizonyosan ez alapján készült a máramarosszigeti egykori piarista templom Világosító Szent Gergely oltárképe és ennek központi jelenetét használták a székelyudvarhelyi ferences templom jobboldali mellékoltárának oromzati képéhez is. Az 1770 körül Franz Karl Heissig ausburgi mester által készített

¹⁹ Sabău, Nicolae: *Metamorfoze ale barocului transilvan. II. Pictura*. Cluj-Napoca 2005. 248.

rézmetsetet már a nyugati művészet szeleme hatja át. Középmézejében Trdat király megkeresztelését láthatjuk, a 14 számozott medalion a legenda szövegének sorrendjében ábrázolja a szent gyötrelmeit. Az egyes medallionokon belül az alakok kisebbek, finomabban kidolgozottak, mint a konsztinápolyi metszeten, a háttérrel tájképi és építészeti részletek képezik.

A harmadik metszet, mely csupán a keresztelés-jelenetet ábrázolja egy 1749-ben Velencében kiadott Világosító Szent Ger-

Világosító Szent Gergely megkereszteli Trdat királyt. Metszet a Vark' srboyn Grigori Lowsaworč'in. (Világosító Szent Gergely élete) című könyvből (Velence, 1749).

gely-életrajzban található.²⁰ A metszet készítője minden bizonnyal a Francesco Zugno által a mechtaristák velencei kolostora számára festett olajképről inspirálódott. Nem csak a hatalmas oszlopok által biztosított háttér és az „égi szféra” megkomponálásában (felhők, puttófejek, a Szentlélek galambja), hanem az alakok elrendezésében is a Zugnoéhoz nagyon hasonló megoldást követ. Az egyetlen különbség a király mögött föltűnő népsokaság, melyet az olajképen csak néhány alak képvisel. A feltételezést alátámasztja, hogy a könyv a festmény keletkezése után néhány évvel látott napvilágot, és ebben a kolostor új ékességét, Francesco Zugno festményét kívánták „reprodukálni”. Ez a metszet közvetlen előképként szolgált a nagyszzebeni ferences templom Világosító Szent Gergely mellékoltára festőjének, aki minden részletében ragaszkodott hozzá.

*

A Világosító Szent Gergelyt ábrázoló erdélyi oltárképek esetében két nagyobb ikonográfiai típust különíthetünk el. Az egyik, egyszerűbb típusba a Trdat király megkeresztelését megjelenítő oltárképek tartoznak, míg a második típus esetében a keresztelés-jelenetet Szent Gergely kínszárait magában foglaló narratív keret övezi. Az előbbibe sorolhatjuk a szamosújvári örmény nagytemplom, az erzsébetvárosi és csíkszépvízi örmény-katolikus templomok, a dési, nagyszzebeni, székelyudvarhelyi ferences templomok, valamint az apanagyfalusi római-katolikus templom Világosító Szent Gergely oltárképét. Az utóbbiba csupán két festmény tartozik: a gyergyószentmiklósi örmény-katolikus templom oltárképe és egy, a szamosújvári Szentháromság-templom Világosító Szent Gergely élete). Velence, 1749.

²⁰ Vark' srboyn Grigori Lowsaworč'in. (Világosító Szent Gergely élete). Velence, 1749.

lom gyűjteményében található olajkép. A fogarasi ferences templom Pádusi Szent Antal mellékoltárának oromzati Világosító Gergely képe egyik típusba sem sorolható, inkább a medallionos ábrázolások egyik jelenetének kinagyított változataként értelmezhető.

Az első típus oltárképeinek nagy többsége a XVIII. század folyamán készült. A szakirodalom datálását figyelembe véve az első, csak a keresztelés-jelenetet megörökítő erdélyi oltárkép a dési ferences templom jobb oldali oltárának festménye lenne, melyet 1740-ben festettek²¹. A ma látható képet szemügyre véve, azonban kételkednünk kell ebben az állításban. A festmény kompozicionális megoldásai, stílushasználata és festésmódja alapján egyértelműen a XIX. század második felére datálható, melyet alátámaszt a jobb alsó sarokban elhelyezett „Sárdi I. 1880” szignó is. A szignó egyértelműen az akadémiai képzettséggel rendelkező, Kolozsváron működő Sárdi István (1846-1901) festőre utal. Azt nem vonhatjuk kétségbe, hogy a XVIII. század közepétől állt a dési templomban egy Világosító Szent Gergely oltárkép, azonban a XIX. század végén vagy nagyméretű átfestésen esett át, vagy teljesen kicserélték.

A nagyszzebeni ferences templom oltárképe minden bizonnyal a szentélyboltozat 1775-ös beomlása utáni javítások során készült.²² Az oltár megrendeléről nincsenek biztos adataink, azt azonban feltételezhetjük, hogy a Nagyszzebenben polgárjogot nyert Issekutz Antal és Gergely er-

²¹ Adrian Andrei Rusu–Nicolae Sabău–Ileana Burnichioiu–Ioan Vasile Leb–Mária Makó Lupescu: *Dictionarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*. Cluj-Napoca 2000. 126.

²² Adrian Andrei Rusu et al: *i.m.* 238.

Világosító Szent Gergely mellékoltár. Nagyszében, ferences templom.

zsébetvárosi örmény testvérpár²³ adományozta, akik a fogarasi ferences templomban is állítottak egy Pádúai Szent Antalnak szentelt oltárt (oromzati mezőjében Világosító Szent Gergellyel) és az erzsébetvárosi örmény-katolikus templom építését is támogatták. A nagyszébeni római-katolikus templom 1808-as vizitációja említi, hogy Issekutz Antal és Gergely 200 rajnai forintot adományozott az egyház javára.²⁴ A csíkszépvízi és a székelyudvarhelyi kisméretű festmények a XVIII. század 70-es,

²³ Ávedik Lukács: *Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája*. Szamosújvár 1896. 98.

²⁴ *Canonica Visitatio Cibinensis*. 1808. Gyulafehérvári Érseki Levéltár. Vizitációs jegyzőkönyvek. 14. d. 25. k. 72.

80-as éveiben készülhettek. Az erzsébetvárosi és szamosújvári örmény-katolikus templomok Világosító Szent Gergely oltárképeiről már biztosabb adataink vannak. Az előbbi készítésére Diakoni Lengyel András, erzsébetvárosi örmény 100 aranyat adott, az oltár 1791-re készült el.²⁵ Szamosújváron 1799-ben Korbuly Kelemen esperes a városi „vegyes gyűlésen” bemutatta a négy mellékoltár rajzát, melyet a tanács egyhangúlag elfogadott. A Világosító Szent Gergely oltár elkészítésének költségeit a kereskedő társulat vállalt.

Világosító Szent Gergely mellékoltár. Szamosújvár, örmény-katolikus székesegyház.

²⁵ Ávedik Lukács: *i.m.* 101.

ta magára, az oltárképeket Bécsben festették.²⁶ Az egyetlen biztosan XIX. századra datálható oltárkép az apanagyfalusi, melyet – a rajta levő szignó alapján – id. Vastag György festett 1867-ben.

A keresztelest megörökítő ábrázolásoknál több közös elemet is felfedezhetünk, melyek egyfajta díszletként veszik körül a Világosító Szent Gergely és Trdat alakját. Ilyenek a háttérben feltűnő oszlopok, a kép felső regiszterét kitöltő felhők, melyből a galamb képében megjelenő Szentlélek bontakozik ki (a nagyszébeni, az erzsébetvárosi és csíkszépvízi oltárképeken a felhők között puttófejek is megjelennek), díszes kőtál, Trdat lábánál keleties, turbán-szerű korona, néhol jogar. A nagyszébeni, erzsébetvárosi és székelyudvarhelyi példák az égen, a felhők alatt egy fénylő vörös oszlop is feltűnik, mely a legenda szerint a keresztelest szertartása alatt a megkereszteltek feje fölött lebegett.²⁷ A vörös oszlop a nagyszébeni oltárképen fáklává alakul, melyet a Világosító Szent Gergely mögött álló diakónus tart. Ez a „tévedés” az oltárkép előképeként azonosított metszet képi forrásán, Francesco Zugno velencei festményén jelenik meg először, mely arról tanúskodik, hogy a festő nem ismerte a legenda szövegét. A szóban forgó oltárképek kompozíciója is nagyon hasonló. Az erzsébetvárosit kivéve Világosító Szent Gergely mindig a kép jobb oldalán jelenik meg, előtte térdel a király, mögötte minden esetben feltűnik egy koronás női alak, Trdat felesége is. A királyné hátánál az ország főembereire utaló néhány alak látható, csak az erzsébetvárosi és nagyszébeni oltárképeken jelenik meg a legendában leírt

²⁶ Szongott Kristóf: *Szamosújvár szabad királyi város monográfiája 1700-1900*. II. Szamosújvár 1901. 25-28.

²⁷ Lukácsi: *i.m.* 263.

tömeg. A keresztelest asszisztáló személyek elrendezése is hasonló. Több oltárkép (Nagyszében, Erzsébetváros, Apanagyfalu és Dés) előterében egy fiatal fiúként ábrázolt, tálat, füstölőt, vagy a szent pástortortáját tartó diakónus látható, emellett Szent Gergely oldalán több alkalommal feltűnik egy idősebb, a keresztelest szertartás szövegét tartó alak is. Két festményen nem jelenik meg diakónus, a csíkszépvízi esetben ez a kis mérettel magyarázható, a szamosújvárin pedig a kompozíció világossága indokolja. Szent Gergely minden oltárképen dús, ősz szakállú idős alak, díszes püspöki ornátusban, míg Trdat király a római-katolikus egyház Krisztus-ábrázolásaihoz hasonló barna hajú és szakállú fiatal férfiként jelenik meg. Trdat felesége és a tömegeből kiváló alakok mind díszes főúri ruhát viselnek.

Apanagyfalu római-katolikus templomának oltárképe bizonyos szempontból elkülönül a többi, XVIII. századi Világosító Szent Gergely ábrázolástól. Bár a kompozíció a fent említett oltárképekéhez hasonló, id. Vastag György 1868-as festménye már historizáló szemléletet tükröz. A festő a felhők és a Szentlélek-galamb elhagyásával demisztifikálja az eseményt, az örmény nép megkeresztelését valós történeti eseményként igyekszik bemutatni. Ezt erősíti a szereplők keleties öltözeke is. A historizáló tendencia leginkább a királynő alakján köszön vissza: a Trdat háta mögött álló büszke tartású, jellegzetesen örmény arcvonásokkal megjelenített királynő turbánt és díszes keleties öltözetet visel. A háta mögött álló aranyfülbevalós néger szolga ernyővel a kezében a kolozsvári Szent Mihály templom Maulbertsch oltárképének, a Királyok imádságának hasonló ernyőt tartó néger szolgájára emlékeztet. A párhuzam nem lehet véletlen, hiszen tud-

Világosító Szent Gergely mellékoltár. Apanagyfalu, római-katolikus templom

ható, hogy Vastagh György 1868-ban közreműködött a Szent Mihály templom új főoltárának felállításában.²⁸ Egy fátlyat viselő szolgálónő tollas legyezővel és az előtérben álló fülbevalós, néger diakónus még inkább erősíti a keleties hangulatot. An-28 Miklósi Sikes Csaba: Festőművészek, műtermek a 19. századi Kolozsváron. Kortörténeti adatok a helyi sajtó tükrében. <http://www.erdelyimuveszet.ro/kataszter/kataszter>. Letöltve: 2011.04.25.

nak ellenére, hogy az apanagyfalusi oltárkép Világosító Szent Gergely XVIII. században rögzült ikonográfiáját követi, szellemiségében a XIX. század 30-as éveitől Magyarországon is elterjedté váló orientalizáló festményekhez²⁹ áll közelebb. A festő elsősorban a korszak egyházi festészetében jelen levő fontos követelménynek, a történeti hitelességnek igyekszik megfelelni, a keleties díszlet és öltözékek a történet hitelességének biztosítására és megerősítésére szolgálnak. Mindezekből következik, hogy Vastagh festményét csak funkciója (egy templomban felállított oltárkép) különbözteti meg a történeti festményektől.

Mint láttuk, Trdat király és az örmény főemberek megkeresztelésének témája az erdélyi oltárképeken nagyon hasonló módon jelenik meg, mely leginkább a közös előképek használatának tudható be. Kétségtelen, hogy a nagyszebeni oltárkép festője az 1749-es velencei metszetet másolta. Az erzsébetvárosi és a nagyszebeni festmények közötti számos hasonlóság arra utalhat, hogy az előbbi festője ugyancsak a velencei metszetet (vagy egy ahhoz nagyon hasonlót) vette alapul, kevésbé ragaszkodva annak részleteihez. A legszembevetőbb különbség a fordított kompozícióban rejlik, Világosító Gergely nem a kép jobb oldalán, hanem a baloldalon kapott helyet. Az erzsébetvárosi festmény háttérben egy jellegzetesen örmény templom is feltűnik, az alakok elrendezése mozgalmasabb, a tömegből több egyénített figura is kitűnik. A székelyudvarhelyi Szent Anna mellékoltár oromzati Világosító Szent Gergely ábrázolásának képi forrását Franz Karl Heissig²⁹ Lásd: Kissné Sinkó Katalin: Orientalizáló életképek. = Szabó Júlia–Széphelyi F. György (szerk.): Művészet Magyarországon 1830–1870. I. Budapest, 1981.

ausburgi metszetében ismerhetjük fel. A medalionokkal övezett metszetnek csupán a középső, a keresztelést megjelenítő mezőjét emelte ki a festő, és igyekezett híven követni annak legkisebb részleteit is. Erre utal a kép közepén levő szögletes kőtál, a király és a királynő koronájának azonos formája, a jogar, a Gergely háta mögötti diakónusalak és a kagyló is, melyből a szent vizet önt Trdat fejére. Az egyetlen lényeges különbség, hogy a királynő mögött a metszet fegyveres katonaalakjaival ellentétben két fiatal nőalak jelenik meg.

Az erdélyi emlékegyet összességében szemlélve feltűnik, hogy bár a téma sajátságosan örmény, az ábrázolásmód teljes mértékben illeszkedik a korabeli római-katolikus egyház művészetébe. Az, hogy Szent Gergely nyugati püspöki ornátusban és nem – mint az örmény egyház első katolikosza – katolikoszi öltözékben jelenik meg, arra utalhat, hogy az uniált örmény közösségek a katolikus egyházhoz való tartozásukat és nem az attól való elkülönülésüket igyekeztek hangsúlyozni. Az erdélyi örmények esetében ez a törekvés valószínűleg nem volt tudatos, inkább az örmény-katolikus egyház szellemi vezetőrétege – mint például a mechtarista rend – által kialakított képtípusokat próbálták követni. Ezzel szemben a medalionos ábrázolások megőriztek valamit a keleties szellemből, emellett ikonográfiailag is gazdagabbak.

*

A narratív kerettel övezett típus gyökerei az ún. „vita-ikonokig” vagy „életút-ikonokig” nyúlnak vissza, melyek valószínűleg 1000 után jelentek meg az akkoriban kanonizálódó szentlegendák szövegéhez kötődve.³⁰ Az életút-ikonokon a középső na-³⁰ Belting, Hans: *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt*. Budapest 2000. 262, 268.

gyobb mezőt a szent portré-ikonja tölti ki, a négy oldalán elhelyezett kis jelenetek pedig a szent életét és csodáit mutatják be. Hasonló képszerkesztési eljárásra az örmény művészetben is számos példát találunk.³¹ Világosító Szent Gergely esetében a narratív kerettel övezett típus minden bizonnyal a számunkra ismert XVIII. századi ábrázolásoknál korábban jelent meg, legalábbis erre utal a már említett 1702-es konstantinápolyi metszet kiforrott ikonográfiája.

A műfaj sajátossága a szöveghez kötöttség. A kép megértéséhez elengedhetetlen a szent legendájának ismerete, a kis jelenetek „az emlékezet mankói” csupán.³² Heissig ausburgi metszetén az egyes medalionokban feltűnő számok arra engednek következtetni, hogy a metszet a legenda illusztrációjaként készült. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a medalionok sorrendje meg egyezik a legenda kínzásainak sorrendjével. A gyergyószentmiklósi oltárkép pedig ennél is nyilvánvalóbbá teszi a kép és a szöveg szoros kötődését, hiszen a medalionok alatt a legenda egyes mozzanatait magyarázó örmény nyelvű szöveg található, a medalion felső részén pedig egy-egy mondatban latinul foglalták össze a jelenet lényegét.

Mindhárom ábrázolás középmezőjében a keresztelés-jelenet látható a már ismert oltárképekhez hasonló megfogalmazásban, annyi különbséggel, hogy az aszisztáló klerikusok egyáltalán nem jelennek meg, a királynő mögött pedig csak egy-két alak tűnik fel. A máramarosszigeti

³¹ Példaként említhetjük a 2002-es budapesti *Örményország kincsei – Titkok az Ararátról* című kiállításon bemutatott oltárfüggönyök és oltárterítők képeit. Lásd: Kocsis Péter Csaba–Vasváry Viktor (szerk.): *Örményország kincsei. Titkok az Ararátról*. Budapest 2002. 146–147.

³² Belting, Hans: *i.m.* 270.

és a gyergyószentmiklósi festményeken a jelenet fölött a teljes Szentháromság megjelenik, mely nem volt jellemző az első típus oltárképeire. Szent Gergely kínzásait 14 medalion foglalja magában, mely a máramaroszi festményen még két medalionnal egészül ki. A szamosújvári és a máramaroszi példákon a narratív keret a felső részt szabadon hagyva csak a kép három oldalára korlátozódik, míg a gyergyói képen a központi jelenetet sarkain puttófejekkel hangsúlyozott festett fakeretbe foglalta a festő, ennek peremén futnak körbe a medalionok.

Az egyes medalionokon belüli jelenetek ábrázolásmódja jórészt megegyezik a három oltárképen, így a legkorábbiak tűnő szamosújvári példán keresztül, a legenda Lukácsi Kristóf által közzétett, Aghatangelos Historiájára támaszkodó változata alapján fogjuk bemutatni.³³ A legenda szerint a Diana istennőnek áldozatot bemutató király észrevette, hogy leghívebb szolgája, Gergely tartózkodik áldozni az istennőnek. Miután Gergely többszöri felszólítás ellenére sem engedelmessé vált, a király elrendelte, hogy kínzásoknak vessék alá, ezek közül a legtöbbet ő maga találta ki. A bal felső sarok medalionjában a király „a hős vértanú lábujjait pálcák közé szorította, annyira, hogy a vér bőven folyt körmei alól”³⁴. A képen két turbános alak a szent lábaira erősíti a faszerkezetet, miközben a feje körül dicsfényvel ábrázolt

³³ Lukácsi írása folytatásokban jelent meg az 1889-es Arméniában (Lukácsi Kristóf: *A kereszténység elterjedése Örményországban*. Armenia, 1889, július. 193–203. Augusztus, 225–231. Szeptember, 262–268.). Mivel egy évfolyamon belül a különböző számok oldal-számozása folyamatos, a továbbiakban csak az oldalszámot adjuk meg.

³⁴ Lukácsi Kristóf: *i.m.* 199.

Trdat király megkeresztelése Világosító Szent Gergely kínzásának jeleneivel. Olajkép a szamosújvári örmény nagytemplom egyházművészeti gyűjteményében.

Gergely kezeit az ég felé tárva szüntelenül imádkozik. Az alatta levő medalionban a szent lábába vasszegeket vertek és így vonszolva jámi kényszerítették. A következő jelenet az egyik „legötletesebb” kínzást ábrázolja: a király „egy bőrsákot megtöltetett hamuval és azt fejére huzatván nyakához köttette, hogy a hamú finomabb részei lélekzés által felszivtatván zavarják meg agyát és eszét s ezen állapotban hagyta a szentet hat egész napig”³⁵. A medalionban Gergely egy fekete bőrsákkal a fején látható, a király karosszékekben ülve szemléli a kínzás hatásait. A negyedik jeleneten Gergely lábától felfüggesztve látható, amint egy katona forró vízzel erőszakos beöntést végez rajta. A következő me-

³⁵ Lukácsi Kristóf: *i.m.* 200.

dalionban szétfeszített kezekkel és lábakkal farudakhoz kötözött szent húsát „vaskörmökkel szaggatja”³⁶ két turbános katonára, ennek hátterében rácsok láthatóak. A király látva, hogy semmilyen kínzás nem tudja megtörni Gergely akaratát, tövisekre fektette, melyek testébe szúródtak. Ebben a medalionban ismét megjelenik a király, akit egységesen koronával és jogarral ábrázolnak. A következő jelenet a legenda azon passzusát ábrázolja, mely szerint „a szentnek lábaira csizma alakú, belül szegekkel ellátott, térdig érő vas-csöket huzatott és azokat keményen ráverette lábszáraira; végül azoknál fogva a szabad ég alatt felfüggesztette.”³⁷ A képen a fához függesztett szent előtt egy bajuszos, turbános katona ujjával a távolba mutat. Az alsó regiszter harmadik medalionjában tűz fölött üstben ólmot olvasztanak és azt Szent Gergely testére öntik. A legenda szerint a szája alá is ólmot öntöttek, mégsem halt meg, sőt a kínzás után érthetően tudott beszélni. A következő medalionban a kínzások végkifejletét és Gergely szabadulásának kulcsát ábrázolták. Trdat Gergely bebörtönzése után kegyetlenül kivégeztetett 37 keresztény szüzet, akik a Római Birodalom keresztényüldözései elől Örményországba menekültek, köztük Szent Hripszimét és Szent Gajanét, akik az örmény egyház első szentjeivé váltak. A legenda szerint a szüzek halála után a királyt lelkiismeret-furdalás kínozza és búskomorságba esett. Udvari emberei felvidítésére vadászatot rendeztek, de „alig érnek ki a városból, a királyt a gonoszlélek megszállja, kocsijából leugrik, örültségében ruháját és fogaival saját húsát szaggatja, végre kivetkezően az emberi képből és alakból, legundokabb négy lábú

³⁶ Lukácsi Kristóf: *i.m.* 201.

³⁷ Lukácsi Kristóf: *i.m.* 202.

állattá, vaddisznóvá változott.”³⁸ Ugyancsak vaddisznóvá változtak az ország főemberei és a Szent Gergely kínzásában és a szüzek kivégzésében részt vevő katonák is. A helyzet megoldását a király nővére segítette elő, aki egy angyal sugallatára kihozta Gergelyt a mély veremből, mert csak ő képes meggyógyítani a vaddisznóvá változott főembereket. A szent első fohászára „visszanyerte a király emberi eszméletét és értelmét”³⁹, azonban ha távozni kívánt Gergely közeléből újra kezdődtek a gyötrelmei. Ezért a szent 65 napig prédikált a népnek, böjtöltette és sanyargatta őket. A 65 nap eltelte után kápolnák építésébe kezdtek a szűz vértanúk tiszteletére. A király is részt akart venni az építkezésben, így Gergely imájának köszönhetően végre teljesen visszanyerte emberi alakját.

A legenda szerint ez az eseménysorozat járult hozzá a király és az örmény nép megtéréséhez. Az oltárkép festője a király „betegségét” és megtérését egyetlen medalionban próbálta ábrázolni, oly módon, hogy az ég felé mutató Szent Gergely mellett a király egyszerre van jelen vaddisznóként és emberként. Tehát azt a pillanatot látjuk, mikor már visszanyerte emberi értelmét, de még nem válhatott teljesen emberré, még Gergely tanításaira volt szükség. Erre utal a szent mozdulata, ahogy beavatja az isteni dolgokba. Egy másik értelmezési lehetőség szerint azt a pillanatot látjuk, amint vaddisznóból újra emberré változik. A király egyidőben vaddisznóként és emberként való ábrázolása egy bevett ikonográfiai panel, mely – mint utaltunk rá – egy 1569-es és egy 1678-as miniatúrán is hasonló módon jelenik meg. Francesco Francanzano a nápolyi San Gregorio Armeno templom számára festett olajképén a királyt az állati

³⁸ Lukácsi Kristóf: *i.m.* 226.

³⁹ Lukácsi Kristóf: *i.m.* 229.

és emberi összevonásával vaddisznó fejfel és emberi testtel jelenítette meg.

A festmény jobb oldali regiszterének ötödik medalionja jeleníti meg azt az eseményt, mikor bevetik Gergelyt „azon mély verembe, melybe a halálraítélt gonosztevők vettek.”⁴⁰ A verem tele volt kígyókkal, viperákkal és más ragadozó állatokkal, akik azonnal megették a bedobott rabot. Szent Gergelyt azonban nem bántották, így 14 évig sértetlenül élt börtönében, egy keresztény asszony pedig élelmet vitt neki. A következő jelenetnél visszaugrunk a legenda elejére, ugyanis azt látjuk, amint a király Szent Gergely ellenállásától felháborodva zabolát tétetett szájába. Az összekötözött kezű szent szájában vastag kötéllel látható, melynek végeit két turbános alak tartja. Ezt követően a király megparancsolta, hogy „kössék kezeit olyanformán, hogy könyökei kiálljanak, hátára pedig egy nagydarab kósót tétetett.”⁴¹ Ily módon megterhelte egy ideig „öszvér gyanánt” ide-oda vonzólták. A képen a félmeztelenre vetkőztetett szentet fölemelt kezekkel fához kötözve, nyakában kósóval ábrázolták. A koronát és jogart viselő király vörös széken ülve nézi a kínzást, egy harmadik alak térdelő helyzetben látható. A következő kínzást ábrázoló medalionban Gergely fejét sajtógép közé szorítják, azonban a legenda szövegével ellentétben nem töltenek sót, salétromot és ecetet szájába és orrába. A jobb sarokban lévő jeleneten a szentet egyik lábánál fogva felakasztották és megvesszőzték. Itt sem látható a legenda azon passzusa, miszerint a lelógó Gergely feje alá „kiállhatatlan szagú” anyagokból tüzet raktak, hogy a füst zavarja meg eszét és ne tudjon többé világosan gondolkodni.⁴²

⁴⁰ Lukácsi Kristóf: *i.m.* 203.

⁴¹ Lukácsi Kristóf: *i.m.* 198.

⁴² Lukácsi Kristóf: *i.m.* 199.

A szamosújvári egyházművészeti gyűjtemény tárgyainak provenienciájából következtetve valószínűnek tartjuk, hogy a szamosújvári festmény a helyi Salamon-templom Szent Gergely mellékoltárának oltárképe volt, és a XVIII. század első harmadában készült. Szamosújvár 1731-es vizitációjából megtudhatjuk, hogy a Salamon-templomban Gyümölcsoltó Boldogasszonynak szentelt főoltár mellett egy Szentháromság és egy Világosító Szent Gergely mellékoltárt állott.⁴³ ezt erősíti meg Simai Salamon alapító levele is.⁴⁴ A templom 1898–1899-es gyökeres restaurálása alkalmával „a két kisebb oltár félretétetett”.⁴⁵ A Salamon-templomból eltávolított Világosító Szent Gergely oltárkép a Szentháromság-templomba került, 1906-ban a jobboldali mellékoltár mellé volt felállítva.⁴⁶ Véleményünk szerint ez az oltárkép megegyezik az általunk bemutatott festménnyel és minden bizonnyal egy helyi festő alkotása.

A gyergyószentmiklósi templom északi mellékoltárának Szent Gergely oltárképe különleges helyet foglal el az erdélyi emléktanyagban, ugyanis több olyan elem is megjelenik rajta, melyek más erdélyi Világosító Szent Gergely képekről hiányoznak. A festmény a hagyomány szerint Velencében készült 1752-ben. A kérdést alapos levéltári kutatással kellene tisztázni, azt azonban valószínűbbnek tartjuk, hogy

⁴³ Kovács András–Kovács Zsolt (szerk.): *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok (1727-1737)*. Kolozsvár 2002. 75.

⁴⁴ Szongott Kristóf: *i.m.* 42-43

⁴⁵ Szongott Kristóf: *i.m.* 45-46.

⁴⁶ Hermann Antal: *Örmény oltárképek*. Armenia. Magyar-örmény havi szemle. (1906) 136.

Világosító Szent Gergely mellékoltár. Gyergyószentmiklós, örmény-katolikus templom.

a gyergyói kép szintén egy metszet alapján helyben készült. Ezt támasztja alá egy, a bécsi mechtaristák múzeumában található festett textília, melynek ábrázolása a legkisebb részletekig megegyezik a gyergyói oltárkép ábrázolásával. Az egyezés arra utal, hogy létezett egy olyan metszet, melyet mindkét festő követett, sőt a gyergyói festője még a könyvnyomtatásban használtos stilizált levélmotívumokat is lemásolta. A gyergyószentmiklósi oltárképen ugyanazon jelenetek, ugyanolyan sorrendben láthatóak, mint Szamosújváron, sőt a medalionok alakjainak mozdulatai és gesztusai is megegyeznek. A keresztelés-jelenet háttérében az örmény eredetmítosz fontos elemét, az Ararát hegyen megfeneklett Noé

bárkáját láthatjuk⁴⁷, alatta Szent Gergely egy barlangba visszavonulva imádkozik, majd egy kissé távolabb egy angyal tűnik fel, aki a legenda szerint az ecsmiazdini katedrális helyét mutatta meg Szent Gergelynek. Az örmény katolikusok főszékesegyháza, az ecsimadzini katedrális a kép bal oldalán tűnik fel, fölötté Hripszimének és szűztársainak kivégzését láthatjuk. A festmény háttérének felső regiszterében Szent Gergely az Eufrátesz folyóban kereszteli meg az örményeket, fölöttük a kereszttel ellátott fénylő vörös oszlop tűnik fel.

A XVIII-XIX. század fordulójára datálható a máramarosszigeti egykori piarista templomban felállított Világosító Szent Gergely oltár festménye, amelyen a kínzás jelenetek a szamosújvári és gyergyószentmiklósi képektől eltérő sorrendben, a legenda időrendjét követve jelennek meg. A festmény a már ismert Heissig-metszet alapján készült. A kifinomult festői eszközökkel jellemezhető képet barokkos lendület és pátosz hatja át, a professzionális festő nem követi szolgáiban a metszet részleteit. Így a középső mező Világosító Gergelye kicsavart testhelyzetben, a kettős keresztbe „kapaszkodva” látható, Trdat is természetellenes mozdulattal hajol a díszes barokk keresztelőkút fölé. A műfaj másik két erdélyi példájától eltérően a narratív keret 16 medalliont tartalmaz. A „Gergelyt bedobják egy mély verembe” és a „vaddisznó-király” jelenetek közé Szent Hripszime meggyilkolásának momentuma kerülődik. A fehér ruhás térdeplő szűz a királyhoz könyörög kegyelemért, a háta mögött álló félmeztelen

⁴⁷ A teremtés könyve szerint: „A hetedik hónapban, a hónap tizenhetedik napján megállapodott a bárka Ararát hegyein.” Vö. Biblia, Ter., 8,4. Ebből kiindulva az örmények Noé dedunokájától, Hajktól származtatják magukat.

len katona azonban kardot emel kivégzésére. A vaddisznó-jelenet után pedig Gergely életének lezárásaként az idős szent remeteként egy sziklás barlangba visszavonulva ül, lábánál püspöki süvege látható. Az oltárkép megrendelője minden bizonnyal a gróf Apponyi Albert által 1763-ba Máramaroszigetre telepített lengyelországi örmények közül került ki.

Néhány szót kell ejtenünk a fogarasi ferences templom Világosító Szent Gergely ábrázolásáról, mely a téma egy különös, egyik típusba sem sorolható megjelenítése. Az oltárkép a templomot elpusztító 1760-as hatalmas tűzvész utáni helyreállítás során 1769-ben készült Issekutz Antal és Gergely erzsébetvárosi örmény testvérpár jóvoltából.⁴⁸ Az oltár alsó nagyobb festménye Pádúai Szent Antalt, a felső pedig Világosító Szent Gergelyt, a testvérek védőszentjeit ábrázolja. A félalakos Szent Gergely püspöki ornátusban, kezében püspöki pásztorbottal és könyvvel a kép jobb sarkában feltűnő díszes koronás vaddisznófej felé hajolva és azt megáldva látható. Bár a kép a keresztelés-jelenethez hasonlóan az örmények és elsősorban Trdat király meg-

térésére utal, azonban annál jobban kiemeli e megtérés csodás voltát. Ebben a csodában Világosító Szent Gergely szerepe is hangsúlyosabb, ugyanis nem csupán megkereszteli az örmény népet, hanem ő az, aki imája által vaddisznóból újra emberré változtatja a királyt, tanításával „megvilágosítja” elméjét és meggyőzi, hogy térjen meg a keresztények Istenéhez.

Tanulmányunk keretei Világosító Szent Gergely erdélyi ábrázolásainak csak rövid, a közös elemekre koncentráló áttekintésére adtak lehetőséget. Az egyes festmények mélyebb elemzése, pontos datálásuk, megrendelőik felderítése a jövőbeni kutatás feladatai közé tartozik. Az ábrázolások képi forrásainak körvonalazásából kitűnik, hogy az erdélyi örmények szoros kapcsolatban álltak az egyes uniált örmény diaszpórákat összefogó szellemi közösséggel, így metszetek útján eljuthattak hozzájuk a különböző központokban (főként a mechtaristák velencei és bécsi kolostoraiban) kialakított képtípusok. E szellemi közösség meglétének köszönhetően az erdélyi oltárképeknek számos analógiáját találjuk Európában, melyek összegyűjtése és a helyi emlékannyal való összevetése a további kutatásokra ösztönöz.

⁴⁸ Adrian Andrei Rusu et al.: *i.m.* 135.

Nuridsány Zoltánra emlékeztünk

Halálának harmincnegyedik évfordulóján, május 22-én, Nuridsány Zoltán (1925–1974) örmény gyökerű festőművészről emlékeztek meg a város több pontján is.

A Farkasréti temetőben a művész védett síremlékénél tartottak rövid megemlékezést a XV. kerületi Örmény Nemzetiségi Önkormányzat képviselői, a pályatársak, barátok, a család, a MAOE, a

MKISZ és mindazok, akik tisztelték tehetségét és emberségét.

Ezt követően az V. kerület Alkotmány utca 27. számú ház falán elhelyezett Nuridsány Zoltán emléktáblánál tartott koszorúzást és gyertyagyújtást a XV. kerületi Örmény Nemzetiségi Önkormányzat.

Délután hatkor pedig a PeKH-ben kezdődött Nuridsány Zoltán festőművész

zebegényi emlékkiállításának vetített képes bemutatója. A Tisztelet a Mesternek című programon gondosan válogatott keresztmetszetet kaptak a látogatók Nuridsány Zoltán életművéből. Megidézték azt a szellemiséget, melyet Szőnyi István tanítványai számára életre szóló zsinórmértéként adhatott: a biztos szakmai tudáson túl a gondolat szabadságát.

Az erdélyi és örmény gyökerekkel rendelkező tehetséges festő Szőnyi, Kmetty, Barcsay és Főnyi Géza tanítványaként az Európai Iskola művészei között lírai, rendkívül szuggesztív képeket állított ki. A mostani szí-

nes válogatásból – miként Laczkó Ibolya művészettörténész a MAOE titkára is megállapította – kiviláglik az a lenyűgöző következetes szemlélet, szakmai igényesség, a gondolati világ vizuális megfogalmazásának érettsége, amely már rendkívül fiatalon is egyenrangú félként emelte az Európai Iskola művészei közé, és vezette végig töretlenül életművén Nuridsány Zoltánt.

Lovas Éva

(XV. kerületi *Életképek c. Rákospalota-Pestújhely-Újpalota közéleti lap*, II. évfolyam 11. szám, 2012. június 4.)

Tonett és a Pentele híd

A végéről kezdem: mindig a legszembeütőbbet látjuk és nem akarjuk látni a látszólag mellékes, háttérben megbúvó apróságokat. Amelyek esetleg a lényeghez visznek közelebb, sőt, netán maguk a lényeg.

Rémes példa: mi történt Trianonban? (Pontosabban: mifélek a trianoni felosztás következményei?) Lépünk túl egy gondolat erejéig a nemzetsíratáson! Nem azért, mintha nem volnának alapvetően lényegesek és letagadhatatlanul emberrombolók; nem azért, mert a 19-ik század nemzetállami eszméit-vágyait késve, de primitíven és aljas rövidlátással, brutalitással valósította meg; végül pedig nem is azért, mert nekünk, magyaroknak lett legtöbb s legborzasztóbb veszteségünk az egészből.

Most egy pillanatra figyeljünk másra.

A trianoni békeszerződés oly mértékben volt kicsinyes és buta, hogy **többre hivatott szerkezeteket** ítél halálra! Manapság ennek a levét isszuk: egyáltalán nemcsak mi, magyarok, hanem az egykor természetes adottságként együttműködő minden kárpát-medencei s azon túli nemzet, nép, etnikum. Ismétlem: olyan társadalmi-gazdasági szerkezeteket rombolt szét, amelyek ugyan nem működtek tökéletesen, de bennük volt a lehetőség!

Ettől kezdve tehát a kérdés globális – bármennyire is sokan szeretik utálni ezt a ma divatos fogalmat.

*

Megértést kérek: most technika-szerkezeti kérdések következnek. Látszólag semmi közük társadalmi-történelmi alapgondjainkhoz – de csak látszólag.

Mi is a társadalmi-gazdasági szerkezetek (kis és nagyobb szerkezetek) lehetősége? Mi van a Pentele híddal? Mi van Tonett úr székeivel és más bútoraival?

Egyszerűen a két fogalom egymással való testvérisége, az, hogy e szerkezetek logikája hasonló!

Ismétlem: a **szerkezet logikája**, nem maga a szerkezet. A 309 méteres, acélból épített ívhíd és a Tonett-szerkezetű szék az elképesztő méretkülönbség ellenére ugyanazon az elven alapul. (Az minden lakatos- és asztalosinas eleve megtanulja, hogy az ív erősít. Aztán, ha tervező lesz, néha elfelejti.)

Tonett szerkezetei az ívre alapoztak.

Ha ugyanis két egyenes elemet (akár csapolással, akár másként) szögben egymáshoz csatolunk – például: szék lába és karfája – akkor a leggondosabban illesztett csatlakozás is előbb-utóbb kilazul az oldalirányú terhelő mozgások miatt. A szerkezet nem hasznos abból a szempontból, hogy egy szék alapvetően derékszögekre, vagy ahhoz közeli szögértékekre alapuló illesztései milyen irányú erőhatásoknak kellene, hogy „életük” során megfeleljenek.

Tonették – a céget sokan csak a nádfonatú üléssel és háttámlával társítják – alapvetően a derékszögű (illetőleg a kb. 60 és 120 fok közötti) faillesztések világába hoztak forradalmat.

Az ív elképesztően sokat bír: tartja a szöveget s legfőként, tartja önmagát a legkülönfélébb rézsútos erőhatásokkal szemben. (Később persze a gőzölt tölgy-gömbfából kilazul a csavar – ez a mozgatott faszerkezetek örök jellemzője – ám akkor, horribile dictu, vissza kell hajtani a csavart... esetleg kissé nagyobb mérettel helyettesítve.)

Európa többnyire, de elsősorban az egykori Monarchia máig vegetáló utód-országai pedig „megszabadultak” a Tonett-szerkezetektől. Ezért indítottam Trianontól,

talán kissé túlozva. A bútortörténések persze azt mondják, 1920-ra csökkent a Tonett-készítmények iránti érdeklődés, hiszen változott a divat.

Csakhogy: ha a bükk gömbfa gőzölt hajlításával előállított, tartós szerkezetű székek, asztalok, fogasok, hintaszékek, stb. továbbra is kedvelt cikként éltek volna tovább, vajon mit kezd bármely könnyűfémüzem a saját maga által preferált, csővázas fémbútorokkal? (Amelyeket egyébként viszonylag hamar meg is utáltunk...)

És továbbra is fennmarad egy kérdés: vajon részben nem éppen azért volt-e képtelen a Tonett tovább élni, mert nemcsak piaca, de alapanyag-beszerzése és gyártókapacitása is egyaránt és alapvetően a Monarchia országainak területére alapozott, amelyet ezután holt határok szabdalnak szét?

*

No, a téma tulajdonképpen ennyiben „Trianon-téma”. Most másról.

A Pentele híd (amit 2007-ben Dunáújvárosnál felállítottak) külön érdekessége ugyanis nem a part mentén egybeszerelt és egészben helyére úsztatott mederhíd-test. Az bravúr, komoly logisztikai-műszaki feladat, de nem újdonság.

A nagyszerű: a két, egymásnak borított ív, két olyan ív, amely egymást is merevítve érintkezik. Ez juttatja eszembe Tonették apró, használati szerkezeteit. Két – bármilyen lehetséges szögben találkozó – íves elem rugalmasan támogatja egymást, ugyanakkor szilárdságot biztosít, sokkalta kisebb anyagfelhasználás és önsúly mellett.

Nem tudom, ki volt a híd főkonstruktor, de – engedtessek meg az írói fantáziakép – az illető gyermekkorában talán sokáig nézte nagyapját a Tonett-hintaszékben. Vagy akár még tíz éve is ilyen hintaszékben töprengve találta ki a szerkezetet, amely ráadásul szép is...

Sokszor adódik a kérdés: vajon, ha a buzgó, gyakran ostoba koraközépkor nem hagyja veszendőbe Archimédész számos könyvét vagy Alexandriai Herón leírásait – mennyivel korábban jutott volna műszakilag előbbre Európa?

Más, térségi-társadalmi témában ugyanez: ha nem szakad meg minden – agyak, eszmék, ötletek, anyagok, technológiák, munkagépek kölcsönös áramlása, a természetesen adódó piac tágulása – a Kárpát-medencében, akkor a folyton csak érzelmileg fölemlgetett Trianon nélkül nyolc-kilenc

évtized alatt többre jutottunk volna? Bizonyos vagyok benne, hogy igen. És ez lenne – lehetne – az Európai Unión belül az országcsoporthoz nagyszerű, közös eredménye. Ha lehetne...

De az jó, hogy áll az egymást rugalmasan támogató ívekből épült, (függő, alsópályás) Pentele híd. Néhol pedig még a vén Tonett-bútorokat is őrzik.

Egy-két, szélsőségesen trianonizáló csapat szervezése közben érdemes volna efféleken is eltöprengeni.

2007–2012

dcs

Ambrus Lajos

Ebesfalvi kitérő

Kezembem régi étlap – a Kis-Küküllő menti Ebesfalván 1681-ben tartott fejedelmi vendégség étkei sorakoznak rajta. Álom és valóság; ismert és ismeretlen nevek; illatok, ízek, elképzelt és átlátható helyzetek; az idő lebegésének értelmezései. Falunév, helyszín, kódalok, autentikus és romlandó figurák. Shakespeare-i időszámítás; Erdély végromlásának kora. Súlyos és végzetes bűnök; rombolás, heroikus erőfeszítések. De nem különleges, nem is jelentős maga az emlegetett vendégség – sok járta belőle, százsámra ismerünk étlapokat a „principális korból”, miként a haldokló Erdély démonikus korszakát nevezik kortárs elszenvetői.

Nemrég jártam arra – Ebesfalva (a Bethlenek egykor itt tartották vadászskutyáikat) s annak reneszánsz kastélya I. Apafi Mihálynak, Erdély utolsó tényleges fejedelmének vala családi jószág. Végzet és önfelelt szenvedély, elveszített önállóság – a bukás súlyos csúzdaidejében Apafit „órás fejedelmek” csúfolták. Miként egy történetíró mondja: „Gyönyörködött az órákban, melyek sokféle formára csináltatván, renndel állanak vala a házában; mindenkor azok körül pepecselt, egyébkor vagy olvasott, vagy fordított, lovakra, fegyverekre, köntösökre, oeconomiaira mint férfi embernek nem volt semmi inclinatioja.”

Szóval Ebesfalván volt egyik palotája s egyben fejedelmi székhelye (váltakozva Fogaras várával), mivel Gyulafehérvár, a Bethlen-féle fejedelmi udvar, a fehérvári akadémia s a palazzo is (melynek pincéjét pár nappal korábban látogattam) 1658-ban a török-tatár hadak martalékául esett. A ma Erzsébetvárosba tartozó, hajdan kárpitokkal borított palota ebédlőtermében jelentős vendégségek zajlottak – az 1681-es lakoma étlapját Szádeczky Lajos közölte.

De in situ ne legyen semmi külső pompa: udvari zeneszólamok, ceremónia, széles pályájú rendtartás, fogások zavaros kavalkádja vagy illemkódexek részle-

tezése – csak a textus, a száraz papírtények. Az egykori fejedelmi ebédet égett bor (törkölypálinka) és méhser nyitotta - első éték vala „disznó kerme [körme] eczettel”. A 2. fogás leves rizskásával. (Bár Szádeczky a leves mellé kérdőjelet tett – értelmezését kutatni kell.) 3. Tehénhús lével és murokkal (sárgarépával). 4. Espékelt bárány. 5. Káposzta orjával. 6. Kövér pulyka, kövér lúd és kövér kappan olasz salátával és hideg almakásával.

Közben, hogy a dolog hús-vér valóságában is értelmezhető legyen, berethalmi és holdvilági borokkal „nyomtatták le a sok kövérséget”. És itt szusszanjunk egy minutát az üdítő savakkal csábító, zöldes árnyalatban tündöklő, szőlővirág-illatú Küküllő menti borok társaságában. Leányka, ó, Küküllő menti leányka!

A berethalmi és holdvilági borok: szász borok. Az 1890-es évek elejéig az erdélyi bortermelés egyharmada szász termék volt, noha az adatok szerint az eredeti 227 erdélyi szász községből 48 faluban már fel is hagytak a borászkolással. A Küküllő mente legismertebb bortermő helyeit egyébként a Glück-Stadler-féle Az ínyesmesterség könyve (1889) sorolja fel a legrészletesebben, amely páratlan kultúrtörténeti textusokban rögzíti a régi Magyarország „élelmezési földrajzát”. Idevágó listáját mindenki olvassa fennhangon: Berethalom (Nagy-Küküllő), Csávás (Kis-Küküllő), amely egyéb gyümölcsseiről is nevezetes, Darlóc (Kis-Küküllő) gyümölcsseiről is ismert, Dicsőszentmárton (Kis-Küküllő) bora mellett gyümölcscséről, sőt szarvasmarhájáról is, Dombó (Kis-Küküllő) juhairól, Erzsébetváros (Kis-Küküllő), Felmér (Nagy-Küküllő), Gógány (Kis-Küküllő), Hosszúaszó (Kis-Küküllő) még pálinkájáról és szilvájáról is, Kiskapus (Nagy-Küküllő) gyümölcseiről

és szarvasmarhájáról is, Kisselyk (Nagy-Küküllő), Küküllővár (Kis-Küküllő), Medgyes (Nagy-Küküllő) még szeszről, lisztről és komlóról is, Nagyekemező (Kis-Küküllő), Nagyselyk (Nagy-Küküllő), Nagysink (Kis-Küküllő) bor mellett gyümölcscről; Oláhbükkös (Kis-Küküllő) juháról is, Radnót (Kis-Küküllő) még szeszről, egyéb gyümölcscről és szarvasmarháról is, Szászalmás (Kis-Küküllő), Szászernye (Kis-Küküllő) még juhairól is, valamint Szentágota (Nagy-Küküllő).

7. Csuka következett lengyel módra édes lével. A „csuka sárga lengyel lével” nevű étel elkészítési módja fennmaradt az úgynevezett Fáy-féle kéziratban – készítsük is megfontoltan XVII. századi recipével. „Ennek is vakarásával ügyelj az besozásával mint a törött level meghmondtam; az levit is úgy tegyed föl, s csak hogy czipot petreselymet ne hanyra, hagymat almat hany rea, aztat is felforrázad hogy az szítan altal verhesd, az levit tedd fel az tűz hátára, jó bort tölts belé, nádmézet is az mennyire elegendő hozza, safranyozd, borsold, fahéjzad megh, apró szőlőt, lemonyát is hany rea, az sobol mosd ki, vagd tiszta fazekba, szórd rea az levet s mikor megh fő uri modon add fel, mert böcsülödtök.”

Aztán következett a 8., a vaddisznóhús „szekfüves” lével. 9. Fácánsült ducsáczzal (azaz dulcsászával; édességgel). 10. S jöttek a tészták, előbb túros tézta vajjal, majd „mandolás tortáta” s ezekre rózsamáli borok. 11. Havasi sajtok, elegyes gyümölcs s asszonyi édességek (almapánkó, eperjes s szederjes „tortáták”) következtek. 12. Csiga és marczipán. S legvégül égett bor és különféle pompás borok a fejedelem pincéjéből.

De mindez semmi, mert az ebesfalvi ebédet záró rózsamáli és egyéb borok mel-

lé leginkább a fejedelem árnyalakjának spirituális emléke való (aki egy ültő helyében egy veder, azaz 12 liter bort megivott) – s persze asztalának gondviselője, felesége is, az igen jeles gazdasszony, Bornemisza Anna. Akinek szakácskönyve (Bornemisza Anna szakácskönyve) az Egy új főzésről való könyv, amelyet Keszei János írt 1680-ban, s a magyar gasztronómiai irodalom egyik alapmunkája.

„Mind asztalára, udvarára a míg éle, a felesége visele gondot; ha még sokáig él vala felesége holta után, bizony még a sem marad vala mit egyék, mert ha valaki csak ebédre hította is, tíz-tizenkét ház jobbágyokat kicsalt a kezéből. Az urak valamire akarták, rá vették, nem is mene soha egy fejedelem alatt is annyi sok istentelenség véghez Erdélyben, mint az ő idejében, s ám el is veszték az országot az ő lágysága miatt” – ezt írja Cserei Mihály híres históri-

ájában. Mely munkában bizonyos elemek, így főképp „erős református érzelmek”, aztán „túlzó transzszilvanizmus” és Habsburg-hűség „különösen vegyülnek” – miként modern kutatói állítják. A fejedelem viszont, az ebesfalvi kastély régi gazdája, aki a bonmot szerint „papnak lett volna alkalmatosabb, mint fejedelemnek” – mond Cserei, bár mások újabban akként beszélnek róla, hogy „tudta, mit kellene tennie, de csak azt tette, amit tehetett” –, szóval a derék Apafi fejedelem Fogaras várában halt meg 1690-ben, Bornemisza Anna halála után másfél esztendővel. Almakeréken, másik jószágán temették el, ahonnan 1909-ben a kolozsvári Farkas utcai templomban helyezték örök nyugalomra. A fennmaradt ebesfalvi feljegyzések: az eltűnt idő poézisei.

(Magyar Nemzet 2012. jún. 16., Lugas)

Bálintné Kovács Júlia rovata

Örmény szertartású és örmény gyökerű római katolikus papok Erdélyben (29. rész)

110. Novák Gergely (Der-Krikor Novákján), Novák Gerő 1848. okt. 29-én született. Pap-pá 1873-ban szentelték. Szamosújváron szolgált gimnáziumi tanár volt. (1893-ig). Meghalt 1898. június 24-én.

Novák Gerő

111. Novák Péter, örmény szertartású pap. Csíki Marcellel együtt Rómában a CGH (Collegium Germanicum et Hungaricum) növendékeként tanult. 1769-ben a szamosújvári keresztelési anyaköny-

vi kivonat II. kötete 368. lapján Der-Bedrosz Novákjanként írta a nevét. Valószínű 1773–1781 között volt Rómában. Szongott csak annyit írt róla, hogy „1794- itt helyben a szent-rózsafüzér-egyletnek káplánja.” Meghalt 1807. május 25-én, Szamosújváron.

112. Oxendi Vártán, örmény szertartású pap. 1700–1708 között Ebesfalván, a későbbi Erzsébetvároson volt plébános. Ő volt az első lelkésze az itt élő közösségnek. Avedik Lukács így ír róla: „Oxendi Vártán, ki 1700. aug. 10-én Jassyból, Moldova fővárosából jött hozzánk, de a lelkészi hivatal vezetésére képtelen lévén, másrésről a zavar-

gó közügyi állapotok miatt is 1708-ban elhagyta Ebesfalvát és visszatért régi otthonába 1708-ban.”

113. Ötves Bogdán, örmény szertartású pap. Szolgált az 1815–1832 közötti időszakban egy ideig Erzsébetvároson mint káplán. Avedik Lukács említést tesz egy korábbi időből bizonyos **Ötves János** nevű szolgalattevőről is, mint stóla illetményt nem élvező segédlelkészről.

114. Pap Tódor (Tivadar?), örmény szertartású pap. Szamosújváron született 1821. május 31-én. Pappá szentelték 1846. szeptember 17-én. Először Szamosújváron szolgált, mint káplán, 1847. március 2-án a

Keresztelési anyakönyvben így írta a nevét: Der-Toder Popján, de Szongott megjegyzi, hogy ugyanazon kötetben 6 lappal később már „Der-Toder Álekszáján”. Ez helyesebb – írja – mert a Pap csak a Dernek a magyar fordítása, holott a család őse így írta a nevét: „Álekszá Der-Kirkoján,” magyarul Pap-Gergely Áleksza (Elek). Szamosújvári szolgálata idején még változtatott egy kicsit aláírásán, mert 1860-ban már két pé és hosszú ó is van benne, végül a fényképe alá már Tivadar került a Tódor helyébe, de lehet, hogy ez már nem az ő döntése volt.

Garda Dezsőtől tudjuk, hogy Papp Tódor plébános Szamosújvárról érkezett Szépvízre. Csendes, szelíd természetű pap volt, aki 1860-tól 1872-ig irányította az egyházközséget. Őt követte Fáraó Simon, aki 1872-től 1915-ig tevékenykedett. Ő ugyancsak Szamosújvárról érkezett a nyugalomba vonuló Papp Tódor utódaként.

Papp Tivadar

Ferenczi Sándor a szócikkét így fejezi be, magyarázván a név mellé írott kérdőjelet: „Valószínű azonos azzal a Pap Tivadarral, aki nyugdíjas szépvízi plébánosként 1901. március 25-én meghal.”

115. Pápai Márton, örmény szertartású pap. Szolgált 1773: Erzsébetvároson mint káplán. Avedik Lukács megemlíti, hogy **Pápay** (sic!) **Márton** stoláris segédlelkészként egyszersmint egyházközségi jegyző is volt. Ferenczi szerint 1793: Gyergyószentmiklóson plébános, 1795: tiszteletbeli kanonok. Meghalt 1800. augusztus 26-án. A továbbiakban Garda Dezsőtől idézek ugyanarról a személyről. **Dr. Pápai (Popoj) Vártán** (1792–1800). Mint apostoli misszionáriust gróf Batthyány Ignác püspök nevezte ki Gyergyószentmiklósi plébánosnak 1792. október 28-án. A buzgó, jólelkű, tudós pap azonban nem érezte jól magát Gyergyószentmiklóson, és már a halottak napja után hazatért Erzsébetvárosra. Püspöki felszólításra 1793. január 24-én plébánosi tisztségét újra elfoglalta. Az Apostoli Szent Szék 1794-ben Belgrádba küldte, hogy az ottani ortodox örményeket térítse örmény katolikus hitre. Visszatérésekor kanonoknak nevezték ki.

116. Pápai (Popoi v. Popai) József, örmény szertartású pap. 1788. november 19-én született. Pappá 1812. április 23-án szentelték. Erzsébetvároson először tanár, majd 1818: káplán és Marosvásárhelyen tanár. Garda Dezső kutatásai alapján úgy tudjuk, hogy 1825. október 10-én Erzsébetvárosról jött Gyergyószentmiklósról, ahol kezdetben, mint káplán tevékenykedett. Egy esztendő múlva a helyi közösség plébánosa lesz. Innen 1828-ban Erzsébetvárosra telepedett, ahol csupán 1832-ben választották plébánossá. 1838-ban főesperesi kinevezést kapott, és 1856-ig szolgált az erzsébetvárosi közösséget. Avedik Lukácstól idézek: „Pópoi (sic!) József e népszerű pap a meg-

testesült jó szív, előbb gyergyószentmiklósi segédlelkész volt.(...) A szabadságharc ideje alatt a város mentő angyalaként szerepelt. Az érkező muszkasereget a béke keresztjé-

vel fogadta, és a hozzámekülőket saját élete kockáztatásával elrejtette. Meghalt 1856. április 12-én, hívei őszinte fájdalomra.”

Folytatjuk

Öröm és áhítat

Kettős KERESZTELŐ az Örmény Katolikus Templomban

Közösségünk két kis új taggal gyarapodott. Június harmadikán *dr. Balla Pál Dániel* és *Balla Melinda* kérték a Kereszttség szentségét gyermekeik *Sarolt Kincső* és *Tímea Kerka* számára.

A Keresztelési fogadalom után *Fülöp Ákos atya* az örmény mívés réz keresztelő kút fölé keresztvízzel öntötte le a két kislány fejét, ezáltal megszabadítva lelküket az eredeti bűn fogságából. Míg a négy éves *Sarolt* együtt mondta a Miatyánkot kereszt-szüleivel és maga tartotta oda fejécskéjét a keresztvíz alá, addig *Kerka* türelmesen várt sorára, majd a keresztvíz alatt felhangzott a gyermekírás ismert kedves hangja. Az Örök Világosság fényei, a gyertyák lángjai hamar megvigasztalták az érzékeny kislányt.

Sasdombi Alajosné, az almásneszmélyi kántor énekes misével tette ünnepélyessé

Előtérben a szülők és a keresztelők

a Szentháromság vasárnapján tartott szentmisét. Templomunkban Szilvay Ingrid előadásában gyönyörűen szárnyalt a *Hájr mehr* dallama.

Bizony jó lenne, ha évközi vasárnapjainkon lennének ministránsok, mint ahogy akkor Balla Csanád olvasta a szentleckét és Balla Kálmán volt a szertartás csemetője.

A *Budavári Örmény Nemzetiségi Önkormányzat* képviselői örömmel járultak hozzá e hitéleti rendezvényhez. Szűcs Enikő az oltárt díszítette, Bőjtösné Opra Györgyi az Agapéről gondoskodott, Sasvári-Merza Krisztina a kihagyhatatlan Alízzal a vendégek kalauzolásában segítette. Szükség is volt rá, mert sokan először jártak a Világosító szent Gergely plébánián. Zakariás Antal Dirán gondnoksági vezető jóvoltából a Nagyváradról, Szatmárnémetiből, Marosvásárhelyről érkezett vendégeink megtekintették az Örmény Muzeális Gyűjtemény ritka szép tárgyait, örménységünk dokumentumait.

Az *Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület* meghitt, családi közösségi életet teremt a magyarországi örmények számára. Együvé tartozásunk jele a nemzetiségünkben megélt hitélet is. A keresztelő maradó élménye megújít hitünkben minket is! És hisszük, hogy a szertartáson résztvevő gyermekek sem fogják soha elfelejteni.

Várady Mária

a Budavári Örmény Önkormányzat elnöke

Bálintné Kovács Júlia: Tallózásaim

Dr. Horváth László: Bor Ambrus író (1921–1995)

Május 18-án 74 éves korában elhunyt Bor Ambrus író, újságíró, műfordító. Eredeti neve **Hovhannesian Zaven Egon**, a Bor Ambrus nevet íróként vette fel. Gödöllőn született 1921-ben, magyarországi örmény családból. A gödöllői premontrei reál gimnáziumban végig kitűnő eredménnyel végezte tanulmányait, 1939-ben érettségizett. A Pázmány Péter Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi karán 1943-ban jogtudományi diplomát szerzett, doktorrá avatták.

Édesapja **dr. Hovhannesian Eghia** ügyvéd, az 1920-as, 1930-as évek gödöllői társadalmának kiemelkedő személyisége. Ügyvédi irodája a legeredményesebb volt a környéken. Ő többek között a premontrei rend jogtanácsosa, intézi a több száz holdas birtok és a Tokaj-hegyaljai szőlő jogi ügyeit. Virilis listán a gödöllői községi képviselő-testület tagja, mint a harmadik leggazdagabb, legtöbb adót fizető polgár. Évi adója 1900-2000 pengő. (...) Az ügyvéd 1928–1944 között a Gödöllői Hírlap felelős szerkesztője, lapkiadója és tulajdonosa. A szépirodalmi, közgazdasági és társadalmi hetilap vasárnaponként jelent meg, kezdetben 4, később 8 oldalon – az ünnepi számok 18–24 oldalasak. A munkatársak sorában több premontrei tanár volt.

Az apát 1945 nyarán letartóztatta az ÁVO, koncepcióis büntetőperben a népbíróság hírhedt Jankó tanácsa 5 évi börtönre ítélte. Ott halt meg 1948-ban, gödöllői temetésén több százan vettek részt.

Bor Ambrus a háború után az édesiparban dolgozott segéd munkásként, majd adminisztrátorként. 1957-től a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületében, majd a Magvetőnél lektor. A magyar irodalmi életbe a hatvanas évek elején tört be. Az

írói készséget és az irodalom szeretetét apjától örökölte. Írói pályájának központi kérdése volt, hogy a magyar polgár miként őrizheti meg hitét a minden értéket negligáló társadalomban.

Legismertebb műve a **Marion**. Ebben a kisregényben ironiával idéz meg egy letűnt korszakot, amelyben a művész, az író, a polgár épp olyan kiszolgáltatott volt, mint a bolsevista uralom alatt. Legsikeresebb műve a **Meráni hegedű** 1991-ben jelent meg.

Újságíróként, novellaíróként és irodalomkritikusként évtizedeken át munkatársa volt a Magyar Nemzetnek. Hitte, hogy a magyarság nem veszti el azokat az értékeket, hagyományokat, amelyek egy országot és népet a kívülről irányított kommunizmus érája alatt is életben tarthatnak.

Életművét a műfordítások tették teljessé. Általa ismerhette meg a magyar olvasó a modern német irodalom értékeit. A kortárs német irodalom minden nagy íróját tolmácsolta, például Heinrich Böllt, Martin Walseront, Günther Gass-t. Mindig tartalmi hűségre és a német kifejezések pontos visszaadására törekedett. Bebizonyította azt is, hogy ismeri a magyar nyelv minden fordulatát, régi szavainkat, s a tájnyelvet is. (...).

Gyakran kijárt Gödöllőre, ahol szülei nyugszanak. A város fejlődése, kulturális élete mindvégig érdekelte.

Kiegészítésül idézek a Wikipediából: 1943-ban végzett jogi egyetemet Budapesten. 1966-tól a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületének főszerkesztője. 1969-ben a Magvető Könyvkiadó szerkesztője, 1976-tól főszerkesztője. A következő íróktól fordított: Rainer Maria Rilke,

Heinrich Böll, Günther Grass, Jakob Michael Reinhold Lenz, Walses, Anna Seghers.

Megjegyzés: A Gödöllői Szolgálat 1995-ben megjelent egyik számát, amelynek *Fejezetek Gödöllő történetéből* rovatában jelent meg az itt újraközölt írás, a Nagyváradi Premontrei Öregdiákok Egyesületének tisztségviselője, **Hírlevelük** egyik szerkesztője, **Pászta Ottó** küldte el nekem. Nagyon szépen köszönöm egész közösségünk nevében, hiszen ezzel az írással alkalmat teremtett arra is, hogy felelevenítsük Bor Ambrus édesapjának alakját is. Róla – tallózásaim közben – a **Magyar Katolikus Lexikon**ban is találhatom szócikket:

Hovhannesian Eghia (Isztambul, Törökország, 1885. ápr. 2. – Budapest, Gyűjtőfogház, 1948. aug. 15.): ügyvéd. – Örmény patricius családban született, édesapja egyházközségi titkár, az üldözések elől elmenekültek. Iskoláit Kartalban (Törökország), majd Sumlában (Bulgária) és Németországban végezte.

1901: Budapestre került, az örmény, török és francia nyelv után itt tanult meg magyarul. Érettségét, egyetemi tanulmányait Heidelbergben és Lausanne-ban fejezte be.

1914: feleségül vette az erdélyi Ritter Juliannát, egyik fia íróként Botyán János, majd Bor Ambrus álneven publikált. Hovhannesian Eghia Gödöllőn ügyvéd, sokat utazott, levelezett, kutatott. Pest vármegye tiszteletbeli ügyésze, a *Gödöllői Hírlap* felelős szerkesztője, a premontreiek jogtanácsosa. Sokat tett a helytörténet kutatása és a helyi polgárosodás érdekében. Feldolgozta a 20. sz. első fele kiemelkedő magyar-örmény személyiségeinek életét, átfogóan tárgyalta az örmény kérdést és magyarul addig ismeretlen adatokat közölt az örmény irodalomról. 1945 után törvénysértő módon került börtönbe, ott is halt meg.

Művei:

- *Az örmények szerepe Londontól Kalkuttáig*. Bp., 1921.

- *Gödöllő a múltban és most*. Gödöllő, 1933.
- *Arménia népe*. Uo., 1934.
- *Szeressük jobban Gödöllőt*. Uo., 1937.
- *Tervek és gondolatok Gödöllő fejlesztéséhez*. Uo., 1938.
- *Pestvámegye adattára*. Társszerk. H.n., 1939.
- *Hazai örmények a nemzet szolgálatában*. Gödöllő, 1940.
- *Szemelvények az örmény irodalomból*. I. rész (Lírikusok). Uo., 1942.

Vári Fábrián László

Nyíró József hazatér*

Szent a föld mindenütt, tudom.
S bár békén hagy már a nyüvek hada,
szedd össze csonkezem, Jézusom,
vezessél engemet haza!
Forogtam, hontalan halott
a meleg madridi földben itt.
Megtapasztaltam én Istenem,
a rügybe halt lombok kínjait.
Terhedre azért nem leszek -
árnyékod alatt is elmegyek.
Mindig a harangszó után,
s szelíden, mint a szellemek.
Jönnek elém a székelyek,
és mégsem ismernek reám.
Telepítsd újra nyelvemet,
szóljon vagy egyet még a szám!
Hadd igazolják léteimet
holt számból származó szavak,
bozgorra tetted népemet, uram,
s én nem bántottalak.
Nagyot böffen a csócselék,
bendője potyával teli.
S bár magam vagyok a megrabolt,
koponyám követeli:
apostol voltam egykoron,
íme, az utolsó intelem -
ha árendát kérnek síromért,
Te fizess meg nekik, Istenem!

*Elhangzott az Írószövetség Nyíró József konferenciáján, 2012. május 23-án)

Levél nőtársaimhoz

Egy buddhista kóan szerint:

– „Mester, mi kell a jó zárándoklathoz?”

– „Menj.”

Kedves amazonok, fitness királynők és maskulin hölgyek!

Hadd szögezzem le rögtön az elején, hogy nem tartozom közétek. Kicsit sem. Plötyhedt, lusta, hétköznapi nő vagyok, az egyetlen extrém sport, amit rendszeresen űzök, az a kora reggeli kelés (iskolába, munkába járás...). Soha életemben nem voltam sportos, tornaóra alól is felmentésem volt – gyógytornára jártam. Szeretem a tejeskávét, utálok meredeken fölfelé menni, a liftet választom a lépcső helyett. A sport engem messze elkerül. Az egyetlen, amivel föl lehet cibálni egy hegyre, az a megígért tejeskáv / gumicukor / masszázs, vagy ezek kombinációja. Nagy húzóerő még a csúcson elfogyasztható csokoládé, vagy ahogy mi hívjuk: csúcs-csoki.

Na, egy sportot talán mégis felróhatok magamnak: a síelés. Telente egyszer, ha volt rá pénz, hozzácsapódtunk nővéremmel, Ildivel egy-egy általános iskolai csoporthoz, hogy áldozunk családunk ősi sportjának, a síelésnek. (Erdélyben van is egy ősovról elnevezett Zárug pálya. Szégyenemre még nem síeltem le rajta. Még.)

No de mégis aktívan sportolok most, nemde? Igazából a kerékpározás nálam a tömegközlekedést hivatott felváltani. Amúgy pedig ha valaki kérdezi: a férjem kerékpáros, én utazó vagyok: kerékpáron. A plötyhedt combjaim helyén most kemény izmok vannak – nem volt más választásom.) Tehát aki kerékpározásra adja a fejét – mint én tettem -, annak üzenem: ne aggódjon, a kondíció megjön útközben.

(Külön pusztit küldök Annamari barátnőmnek, akivel sokszor bíztattuk egymást a bringázásra, írtuk a bringás naplót – BAM –, lelkesen nyomtuk a napi 18 km-t melegben-hidegben egyetemig és vissza. Nusinak pedig köszönet, hogy a stílust és plusz lelkesedést adott hozzá...)

Ezeknek ismeretében tehát inkább így címezném a levelem:

Kedves hétköznapi (de nem hétköznapias) nőtársaim!

Egy csésze igen finom kínai tea mellett, a Himalája hegyeinek tövében, Pakisztánban írom nektek ezeket a sorokat, hogy elmeséljem, milyen itt. Tudniillik, fejünkbe vettük frissen szerzett férjemmel, hogy világot látunk, még hozzá kerékpáron. Fekvőkerékpáron természetesen, áldozva a kényelem oltárán, no meg hogy nehogy a kellenél jobban megerőltessem magam. (Mert ugyebár én nem vagyok sportlady.) Csak a fölfelé menni nehezebben. Cserébe viszont igen jól látni mindent, nem fájdul meg semmim (így összesen 8000 km után ezt biztos állíthatom), a fotel kényelmével kerékpározunk és ez bizony igen jó. Nem is cserélném le a fekvőkerékpárom normális kerékpárra, az biztos.

No és amiket útközben látunk és tapasztalunk, az valami fenomenális! Sokszor eszembe jut, milyen lesz majd a gyerekeimnek, ha sikerül valóban megkerülnünk a golyóbit kerékpáron. Hazatérve letelepszünk, gyermekeket szülök (ötöt-hatot – „Insallah”): majd mikor iskolába járnak, mi leszünk a „mert neked világjárók a szüleid” szülők? A „bezeg” anyuka? No, nem hiszem, remélem nem. A fentebb leírtak ismeretében elmond-

hatom, nem vagyok és nem is leszek semmivel sem „bezegebb” más anyukánál, még hozzá azon okból kifolyólag, hogy erre a címre semmivel sem tudok rászolgálni. Hogy megkerültem a földet kerékpáron? ... És aki nap mint nap izad, szenved a lakástörlesztésért? Aki keményen dolgozik betegeket ápolva? Aki a sarki újságosbódében minden nap kedvesen mosolyog az emberekre? Aki keményen tanul, hogy meglegyen (jó eredményekkel) az érettségije, a szakdolgozat védeése? Aki minden reggel 4-kor kel, hogy takarítsa az irodaépületet? Aki 9 hónapot fekszik, hogy egészségesen szülessen meg a gyermeke? ...

Nem vagyok külön, sem erősebb ezeknél az embereknél, csupán három dolgot bírok, amivel megtehető ez az út: szívósságot, amely minden nő sajátja. Mi nem erősek, hanem szívósak vagyunk, ez Isten adta erősségünk. Másodszor egy szerető férjet, aki oltalmaz, megvéd, biztat és erőt ad, őt sem kaphattam mástól. Végül Isten kegyelmét, ami által minden lehetséges, ezt sokszor férjemen és az embereken keresztül tapasztalom. Nem más ez az út, mint egy tanúságtétel, mint egy kemény lelkigyakorlat, ahol a tanárok: a helybéli emberek, a különböző helyzetek és az önmagammal való találkozás nyers való-sága – minden nap.

Csupán azért, mert kemény testi próbatételekre általában férfiak mennek (benned is meg van ez a sztereotípa, igaz?), nem jelenti azt, hogy nőként nem lehetne kitűnően teljesíteni és (!) élvezni az utat egyszerre. Sok női kerékpárossal találkoztunk útközben, nem is eggyel, aki egyedül utazott. Mikor azt írtam az elébb, hogy „nőként” lehet kerékpártúrára menni, akkor nem úgy értettem, hogy „nőneműként”, hanem hogy igazán nőként. Egy-egy csinos szoknya vagy felső megfér a táska alján, amit pihenőnapon fel lehet venni, a szempillaspirál vagy rúzs is megkapható minden országban, a sampon meg szappant errefelé is ismerik (még mindig van a Zöldboltól kapott bioszappanokból, nagyon szeretjük mindketten!), az Ortlieb vödörben nagyszerűen meg lehet fürdeni és ruhát mosni is, nem is beszélve az Ortlieb zuhanyzsákról. Ódákat tudnék zengen szuper és víztakarékos, mégis tökéletesen higiénikus fürdési technikáimról. Na de csak röviden:

A Himalája meghódítása

Először is, ha van egy fürdőre alkalmas „fürdőszoba”, ahol nyugodtan le lehet vetkőzni és akad egy szög vagy faág, akkor az Ortlieb zuhanyzsákot lehet nagy kényelemmel használni. Ez eredetileg egy vízfordó zsák, de egy rászerelhető kiegészítővel zuhannyá alakítható – 10 litert bír, így ketten-hárman is lefürödhetünk egy töltéssel.

Másodszor az Ortlieb vödör, amiből (szintén 10 literes) akár 2-3 deciliter (akár meleg) víz és egy szivacs gyanánt használt rongydarab segítségével le tudja magát törölni-mosni az ember – függően a rendelkezésre álló vízmennyiségtől, akár a sátron belül is. Ugyanebben a vödörben tudok mosni is. A rongydarabot egy konyharuhából vágtam le (1/4 része a konyharuhának elég, ezt még a pusztavacsi büféből kaptam ajándékba, ezúton is köszönet érte.) Valamint ne felejtsük el egy roppant praktikus megoldásról: egy pet-palack kupakjába fúrt apró lukak a pet-palackból kézre álló zuhanyt varázsol. Két ilyen kupakot kaptunk ajándékba az első napunkon még Magyarországon – igazán egyszerű ajándék!

Harmadszor pedig a klasszikus patakba – folyóba - tóba beleugrás módszer, amennyiben az időjárás ezt megengedi. Külön örültünk a Zöldboltos bio-szappanoknak meg bio-mosópornak, ezekkel még fürdeni meg mosni is nyugodt(abb) lelkiismerettel tudtam a természetes vizekben.

Azért azt meg kell hagyni, kemény volt a Pamír-fennsík, amikor 10-14 naponta egyszer volt lehetőségem fürdéshez és hajmosáshoz. Khorog – Murgab, és Kahsgar előtt egy nappal, ez a bűvös hármás, amikor „nöiességem” visszabillent normális állásba.)

(Azért nehogy félreértés essék, tudom ám, hogy nem attól lesz valaki igazán nőies, hogy mennyire illatos, vagy mit visel. De azért valljuk be, a rendszeres tisztálkodás és csinos ruhák hozzáadhatnak némi pluszt legalább a nő szépségéhez.)

Az első olyan ország, ahol különösebb bánásmódban volt részem, az természetesen Irán. No, ne gondoljon senki rosszra, pusztán az ott élő viselkedéskultúra más az általunk megszokottnál, a ruházati szokásokat nem is kell említenem. Érdekes észrevétel volt, hogy a ruházatra vonatkozó parancsok nem csak a nőket korlátozzák (védik?), a férfiakra is ugyanoly szigorú passzusok vonatkoznak, csak az európai szemünknek a női öltözet a feltűnőbb. Kérem, férfiként sem lehet rövid ruhában megjelenni. Kötelező a hosszú nadrág, a minimum póló-hosszúságú ingujj. Úgy tudom, sapkát is illik viselniük, ezt több férfin láttuk is a nagy meleg ellenére.

A nők megítéléséről alkotott vélemények megoszlanak. Nem kívánom szaporítani a vitát, csak megjegyzést fűznék hozzá. Két családot elemelnék ki. Egyiküköjüknél a családanya megilletődött (talán inkább megijedt), mikor személyesen odamentem hozzá, kezét megfogva elköszönni. Ugyanitt a férfiak megrettentek, mikor kezem nyújtottam nekik köszönetre. (Mielőtt bárki megszólna: lázadásból tettem, és – elfogadták a kezem!) Mily apró momentuma az életnek! Köszönni egymásnak...

Egy másik családnál fődeten fölvel együtt ültem a férfiakkal (!) és (szintén kendőtlen) nőikkel egy asztalnál. Nem hogy kezét foghattunk, de apró, baráti ölelés is járt az elköszönethez.

Türkmenisztán igazán furcsa volt a hosszú iráni tartózkodás után. A sok tarkán öltözőző nő igazi felfrissülés volt a szemnek. Egyik este egy „nomád” családdal aludtunk. Azért csak idézőjelesen, mert úgy hiszem, az igazi nomád élet az autózás elterjedésével megszűnt már. Egy nagycsalád együtt, kisebb házakban egymás mellett. Míg Árpai a férfiakal beszélgetett, én be lettem invitálva egy szobába, nőtársaimhoz. Fényképeket muto-

gattam nekik, azt az 5-6 képet, amelyet kinyomtatva hordunk magunkkal az esküvőnk-ről és családjainkról. Erre ők is elővették fényképeiket – több százat. Meg is ijedtem rendszeresen, hogy én innen nem szabadulok vagy három-négy óráig, míg végig nem nézem az összes fotót, végigmotogattatva rajta, ki kicsoda, ki kinek a fia-borja. Szerencsémre nem kellett minden képet tüzetesen végigvizsgálni, de volt szerencsém több esküvői képet is látni. (Ez az egyik leggyakoribb alkalom, hogy fotózásra kerül náluk sor, több tucat esküvői kép volt a csomagban – hétköznapi életről semmi.) Mennyire sajnálom már, hogy nem készítettem másolatot azokról a fotókról, pedig igazán érdemes lett volna. Szívemben még élnek a képek: gyönyörű ruhája van a menyasszonynak: színesen hímezett felső ruházat, hozzá fátyolszerűen felkötött sál a fejre. Némelyik ifjú asszony kendőt tartott a szája elé, mintha csak tüsszenteenie kellene. Ennél mélyebb a magyarázat. Eddig szabad lány volt, most már asszony, a férje lett az ura, szájának eltakarása szimbolikus jele annak, hogy urát követi. Volt olyan nő, akinek egész feje lett eltakarva – nem tudom jobban kifejezni, mint így: egy pulikutya szőréhez hasonlító bojtokból álló kendő-szőnyeggel. Nem is tudom, hogy látott ki onnan?

Ami a sivatagot illeti, kemény menet volt. Napfelkelte előtt kelni, naplemente után megérkezni, több nap 100 kilométer fölött tekerni, többnyire sík terepen, az igaz, de végig szembeszélben. Ez olyasmi volt, mint „hajrá, gyerünk, megcsináljuk!”. Öt nap, ennyi adatott, és végigcsináltuk. Nagyon fárasztó volt! Ugyanakkor nagyon gyönyörű. Először voltam sivatagban, elbűvölt annak látványa. Meg kell valljam, nehezebbnek hittem a sivatagi életet eleinte, például vízkérdés miatt is. Meglepő, de nem volt szükségünk több vízre, mint amúgy, így egy idő után feleslegesnek bizonyult rendre sok-sok palackos víz-et vásárolni (a nehézfémeket nem szedte volna ki a vízsűrítőnk a csapvízből...).

Az ennél nagyobb megmértetést a Pamír-fennsík jelentette, erre igazán büszke vagyok! Lehetek is magamra, úgy hiszem – de előbb szeretném megemlíteni Bukharát, ezt a ragyogó gyémántot, melynek túlradó szépsége, mint a gyémánton áttörő napfény, úgy vakított el minket. Nem számítottunk ilyen fogadtatásra a várostól: a legszebb ember által épített hely, amelyet eddigi utam során láthattam. Gyönyörű építészeti! Elragad szépsége. Szamarkand hasonló értékekkel bír, de Bukhara kis belváros-szigete olyan hely, amely mintha csak külön a mi számunkra épített volt. Órákra el tud veszni a tekintet a gyönyörű kupolák, kis utcácskák, a napfényben úszó épületek láttán.

A Pamír-fennsík másképp gyönyörű. Isten kezét látni lépten-nyomon a természetben, az emberek meghatározhatatlanok. Nem tudom eldönteni, hogy mennyire vannak szokva a turistákhoz, ugyanis nagy természetességgel viszonyultak hozzánk, ugyanakkor mégis érintetlennek tündek. Szerettem, mikor rájuk kellett hagyatkozzunk. Kitéve a természet kénye-kedvének, majd ráhagyatkozni az emberekben megnyilvánuló vendégszerető Istenre. Szépek a pamíri emberek. Tetszik az egyszerűség, amelyben élnek és ez visszaryog az arcukról. Az a sok konyhai berendezés, ruha, ékszer és egyéb más bútorok mind úri huncutságnak tűnnek az ő egyszerű életükhöz képest. Ágy, asztal, szék felesleges, a szőnyeg és pokrócok minden igényt kiszolgálják. Egy polc az ágyneműknek, egy polc a konyhának, középpont egy kis kályha, tetején egy lukkal, amelybe beleillik mindenféle gömbölyű aljú lábos, akár egy vaslappal le is fedhető a nyílás. Egy kis fali polc a gyermek játékaiknak, néhány apró személyes holminak, mint például az MP3 lejátszó, fényké-

pek, esetleg egy-egy könyv. Generátor, vagy akkumulátor szolgál áramforrásként, világitani többnyire gyertya vagy a tűz lángja szokott. A TV vagy egyéb figyelmet és időt lekötő elektronikai eszköz helyett inkább egymással beszélgetnek, a gyerekkel foglalkoznak. A nappal kelnek, a holddal fekszenek. Szép és egyszerű élet, amelyet megtapasztalva rájöttem, mennyi felesleges dolog vett körül korábbi életemben. Egy érdekes példát mondanék: itt, Pakisztánban találkoztunk egy magyar-ausztrál lánnyal, Barbarával. Lassan 10 éve, hogy utazik, Java-programozói állását feladta, és most nincs egyéb elektromossággal működő felszerelése, mint egy fejlámpa. Se telefon, se laptop, se fényképezőgép. Azt mondta, ha valakivel beszélgetni szeretne, meglátogatja; ha emailt szeretne írni vagy skypeolni, net-caféba megy; ha tetszik neki egy hely, fotózás helyett inkább visszamegy oda még egyszer. Mennyire egyszerű, nem? ...

Ha valaki megkérdezné, mi volt az a szakasz, amire legbüszkébb vagyok, egyértelműen a Pamír-fennsíkot fogom megemlíteni – legalább is egyelőre így látom. Természeti szépsége lenyűgözött (jobban tetszik, mint a KKH...), nehézsége megpróbált. Máig csodálkozom, hogy ilyen magasságban és sokszor olyan cudar és kemény időjárási körülmények között hogy bírtam? Volt egy nap, amikor 4000 méter magasság felett tekerünk 100 km-t. Vagy az Akbajtal hágó előtt, mikor abban a jeges, havat-homokot arcomba csapó kegyetlen időjárásban kerestük a házat... félholtként, átfagyva estem be mindkét alkalommal a meleg, fűtött házba és majd egy órán keresztül csak feküdtem a földön és vártam, hogy visszatérjen a vérkeringés a kezeimbe-lábaimba, és a lelkem a testembe. Sokszor a légszomj gyötört; ha fel kellett állni valamiért, megsédültem; ha csak két lépésnyit is gyorsabban léptem, levegő után kapkodtam. Nem bírtam 3000 méter felett rendszeresen aludni, rendszeresen felriadtam arra, hogy nem kapok levegőt, vagy hogy nem tudom, hogy hol vagyok. Fejlámpát kellett kapcsolnom és körbenézni, megnyugtanni magam. (Nagyon ijesztő érzés...) Rendszeresen voltak rémálmaim, napközben elhangzott szófoszlányok terebélyesedtek rém-történetté. (Az Akbajtal hágó előtti éjjel, mikor 4400 méteren aludtunk, nem mertem éjjel kimenni pisilni, mert még félálomban is rettegtem a rám leselkedő hópárdactól.) Nagyon vártam, hogy lejjebb menjünk, hogy végre kialudhassam magam, mégis az egyik, talán legszebb emlékem a Pamír-fennsíkon való átkelés. Gyönyörű és nem csak nehéz napjaink is voltak, napsütéssel, elképesztő hegyekkel és a jó társaság sok nehézségért kárpótolt. Rengeteget nevtünk, hogy csak mi lehetünk ilyen lököttek, hogy nekivágunk a Pamírnak tél elején. Sokat nevtünk az előttünk álló akadályokon, a „20 méterenként meg kell állnom levegőt venni!” légszomjon, vagy egymás történeteinek. Karakul tó előtti szakaszon volt egy jó 2-3 km hosszú nyílegyenes útszakasz, történetesen tükörsima, néhol kb. 1 cm vastag jégpáncéllal. Katy és Ant előző nap értek a városba, mi Gillel meg Leével egymástól eltávolodva, pár óra különbséggel futottunk be a szállásra. A szálláson este mind a hatunknak nagy hős-története volt, hogyan estünk el mindannyian azon a jeges útszakaszon. – No így lett a nehézségekből nevetés, a bajból erőforrás, amiből meríthetünk.

Ami az evést illeti, rendszeresen tudunk meleget enni és ez nagyon jó. Amikor nem a helybéli emberek vendégszeretetét élvezzük, akkor vagy főzünk vagy „étteremben” eszünk. Reggelire általában rántotta-tükörtojás, vagy kenyér mézzel-felvágottal, kakaó, tea, vagy csak víz, mikor mi jut. Hozzá kell tenni, hogy rendszeren lefogytunk mind a ket-

ten, de nem olyannyira, hogy aggódnunk kellene, mégis ha lehetőségünk van, igyekszünk sokat enni, pótolni a leadott tartalékokat. Bár azt sosem hittem volna, hogy valaha hátrányom származhat az oly hön áhított, és minden nő által álmodott modellszerű karcúságból: nem bírok már annyit! Hamarabb elfáradok, hamarabb éhes leszek és ez bizony nem jó. Kész vagyok a bikini-szezonra, de nem az erőt próbáló tekerésre. (Édesanyám, ne kezdj aggódni, bár tudom, hogy úgy is azt teszed. Nem vagyok annyira vékony, vagy annyira gyenge, csak ahhoz képest, mint ahogy utoljára láttál a Hősök terén júniusban...)

Egy szép Pilinszky idézetet kaptam nemrég egy kedves barátomtól, ezt had adjam tovább, had osszam meg veletek is:

„Az adventi várakozás lényege szerint: várakozás arra, Aki van; ahogy a szeretet misztériuma sem egyéb, mint vágyakozás az után, aki van, aki a miénk.”

Szeretettel:

Zita

(Szerkesztői megjegyzés: Zárug Zita és Harkányi Árpád 2011. június 11-én indult nászútra fekvő kerékpárral a föld körül, úti beszámolóik a www.360fokbringa.hu honlapon. Előzmény a füzetek 2012. februári számában.)

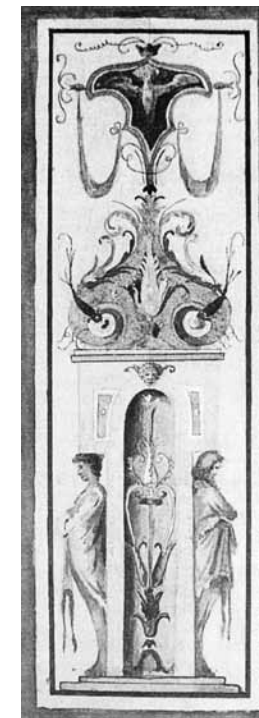
A Kolozsvári Római Katolikus Főgimnázium diákjainak képei

Kiegészítés a füzetek júniusi számában megjelent Orbán István: Örmény gyökerek és a Kolozsvári Római Katolikus Főgimnázium (Művelődés, közművelődési folyóirat – Kolozsvár. LXXV. évfolyam, 2012. március–április) című tanulmány képeihez.

Merza Gyula: Kereszt
(1874. július 15. Kolozsvár)

Tauffer Lajos,
V. gimnazista tanuló, 1900.

Fővárosi Örmény Klub

2012. július 19., csütörtök 17 óra

Magyarok Háza, Budapest V.,
Simmelweis u. 1–3., Bartók terem

Júliusi műsor

Kabdebók egymás közt

A vendég:

Prof. Dr. Kabdebó Lóránt

író, irodalomtörténész
aki életéről, örménységéről és le-
gutóbbi könyveiről beszél.

A vendéglátó:

Kabdebó János XIII. kerületi elnök

Rendezi: *Budapest Főváros XIII. ker.*

Örmény Önkormányzat

Támogató: *Erdélyi Örmény Gyökerek*

Kulturális Egyesület

Fővárosi Örmény Klub

2012. augusztus 16., csütörtök 17 óra

Magyarok Háza, Budapest V.,
Simmelweis u. 1–3., Bartók terem

Augusztusi műsor

Válogatott történetek
kolozsváriakról

Az élsportoló Szarukán család

Vetített képekkel bemutatja

Bálintné Kovács Júlia

Szellemi lakoma Bálint Tiborral

Meglepetésekkel fűszerezve
hangfelvétel

Főszakács Bálint Tibor

Kukta és főpincér Julika

Rendezi: *Fővárosi Örmény Önkormányzat*

Támogató: *Erdélyi Örmény Gyökerek*

Kulturális Egyesület

Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület folytatja a **pénzadományok gyűjtését** az erdélyi magyarörmény közösségek részére. Pénzbeli adományok az egyesület bankszámlájára befizethetők.

Bankszámlaszám: Budapest Bank Rt. Királyhágó fiók: 10100792-72594972-00000007

Az **Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület székhelye:** 1015 Budapest, Donáti utca 7/a.

Postacíme: 1251 Budapest, Pf. 70. **Telefon:** 201-1011, **fax/tel.:** 201-2401

Elnök: dr. Issekutz Sarolta

ERDÉLYI ÖRMÉNY GYÖKEREK – füzetek

Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület havonta megjelenő kiadványa

A kiadványt támogatja:

a Fővárosi Örmény Önkormányzat

(1054 Budapest, Akadémia u. 1. II. emelet 280, telefon: 332-1791)

(félfogadás: hétfőn 16.30–18.30 óráig, fovarosiormeny@gmail.com)

valamint a Ferencvárosi Örmény Nemzetiségi Önkormányzat

Nyilvántartási szám: 2.2.4/78/2002.

Főszerkesztő: **Béres L. Attila**

Felelős kiadó: **dr. Issekutz Sarolta**

Munkatársak: Dr. Sasvári László, dr. Issekutz Sarolta, Bálintné Kovács Júlia (Kolozsvár),

Dr. Puskás Attila (Marosvásárhely)

Szerkesztőség: 1251 Budapest, Pf. 70. Tel.: (1) 201-1011, Fax: (1) 201-2401

Lapzárta: minden hónap harmadik csütörtökét követő hétfő!

Tördelés: Szakmány György

Nyomdai munkák: Pannónia-Print Kft.